

Міністерство освіти і науки України Національний університет “Києво-Могилянська академія” Факультет правничих наук Києво-Могилянська школа
врядування імені Андрія Мелешевича

Магістерська робота

освітній ступінь — магістр

на тему: **“ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ”**

Виконала студентка 2-го року навчання,

Спеціальність: 281 – Публічне управління та
адміністрування

Спеціалізація: “Комунікації в демократичному
врядуванні”

Лохвицька Олександра Анатоліївна

Керівник Ільченко-Сюйва Л.В., кандидат наук з
державного управління, доцент

Рецензент Горбовий Артур Юліанович, д.т.н.
проф, професор кафедри комп'ютерних та
інформаційних технологій і систем, Державний
податковий університет

Магістерська робота захищена з оцінкою

Секретар ЕК _____

“ _____ ” 2023 р.

Київ 2023

Декларація академічної доброчесності

Я, Лохвицька Олександра Анатоліївна, студентка магістерської програми за спеціальністю “Публічне управління та адміністрування”, спеціалізація “Комунікації в демократичному врядуванні”, Києво-Могилянська школа врядування імені Андрія Мелешевича, адреса електронної пошти oleksandra.lokhvytska@ukma.edu.ua, підтверджую таке:

- написана мною кваліфікаційна робота на тему “Публічна політика реінтеграції ветеранів війни через підприємництво в Україні” відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених п. 3.1. Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА, зі змістом якого я ознайомлена;
- надана мною електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

Дата: 10.05.2023.

Лохвицька О.А.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ.....	с. 4
ВСТУП.....	с. 5
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади публічних політик реінтеграції ветеранів війни	с. 8
1.1 Концептуалізація підходів до реінтеграції ветеранів та світові практики...с .8	
1.2 Дослідження можливостей реінтеграції ветеранів через залучення до різних сфер діяльності	с. 14
1.3 Публічна політика розвитку підприємництва як основа забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та суспільної єдності.....	с.21
Висновки до Розділу 1.....	с. 26
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ	с. 27
2.1 Аналіз нормативно-правової бази, діючих програм та досвіду України...с.27	
2.2 Аналіз та систематизація світового досвіду публічних політик реінтеграції ветеранів у США.....	с. 36
2.3 Аналіз та систематизація світового досвіду публічних політик реінтеграції ветеранів у Хорватії.....	с. 42
Висновки до Розділу 2.....	с.48
РОЗДІЛ 3. Шляхи вдосконалення вироблення та імплементації публічної політики реінтеграції ветеранів війни в Україні ситуації	с.50
3.1 Вдосконалення та унормування чинного законодавства	с.50
3.2 Роль неурядових організацій у виробленні та реалізації політики реінтеграції ветеранів війни.....	с.54
Висновки до Розділу 3.....	с. 57
ВИСНОВКИ	с. 59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	с. 62

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

- 1.НПА - Нормативно Правовий Акт
2. ПТСР - Посттравматичний Стресовий Розлад
- 3.ООН - Організація Об'єднаних Націй
- 4.РДР - Роззброєння демобілізація Реінтеграція
- 5.МОМ-Міжнародна організація міграції
- 6.ВООЗ-Всесвітня організація охорони здоров'я
- 7.ВВП-Валовий внутрішній продукт
- 8.НАТО- Організація Північноатлантичного договору
- 9.УВФ-Український ветеранський фонд
- 10.ФОП- Фізична особа підприємець
- 11.ТОВ-Товариством з обмеженою відповідальністю
- 12.СБУ-Служба безпеки України
- 13.НГУ- Національна гвардія України
- 14.ЗСУ-Збройні сили України
- 15.АТО-Антитерористична операція
- 16.SBA-Small Business Administration
- 17.МО-Міністерство оборони
- 18.МВС-Міністерство внутрішніх справ
- 19.ГО-Громадська організація
- 20.ОПК- Оборонно промисловий комплекс
- 21.ЗМІ-Засоби масової інформації
- 22.NDI-Національний демократичний інститут
- 23.НГО - Неурядова Громадська Організація

ВСТУП

Станом на лютий 2021 року в Україні налічувалось 405 711 тисяч осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки, оборони й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях. Загалом кількість ветеранів у країні включно з миротворчими місіями тоді становила близько 1,2 млн осіб. З початку повномасштабної російської агресії проти України сотні тисяч громадян вступили до лав Збройних Сил України та інших мілітаристських угруповань, які спільно працюють з однією метою: знищення ворога та звільнення тимчасово окупованих територій. Зважаючи на це, низка експертів припускають, що кількість ветеранів війни зростатиме й надалі та по закінченню військових дій їх кількість може сягнути до 5 млн осіб. Велика кількість військовослужбовців повертаються з військових дій до цивільного життя з посттравматичним стресовим розладом та мають низький рівень соціалізації, який у подальшому може призвести до психологічних проблем, ба більше до алкогольної, наркотичної залежностей, суїциду, тощо. Відповідно до численних дослідження, що проводились Управлінням психічного здоров'я та запобігання самогубствам США, кількість самогубств, що здійснили ветерани у 2019 році на 55,3% траплялися частіше ніж серед цивільного населення. Описана проблема потребує вирішення у найближчий час, оскільки кількість ветеранів війни невпинно зростає, проте проблема їх соціалізації ніяк не вирішується. У подальшому байдужість до проблем ветеранів може призвести до збільшення кількості суїцидальних випадків, а також опосередковано матиме вплив на клімат у суспільстві. Держава має турбуватися та бути надійним тилом для тих, хто захищає її територіальну цілісність ризикуючи власним здоров'ям та життям. Якісна державна політика впливає на вмотивованість бійців, адже надаючи соціальні гарантії для них та їх сімей в разі каліцтва чи загибелі, з'являється впевненість, що держава про них потурбується. “Ми маємо вже сьогодні турбуватися про тих, хто береже наше

завтра” - ця фраза має стати головним девізом для суспільства та саме з нею уряд має будувати державну політику. «

Перед початком дослідження реінтеграції ветеранів через підприємництво, було встановлено, що література, яка б стосувалася цього наукового питання практично відсутня. Задля розширення знань про те, як реагувати та розвивати таку політику в Україні, спершу, необхідно розглянути можливі способи реінтеграції та міжнародний досвід країн, що мали військовий досвід у минулому. Зібрану інформацію необхідно проаналізувати та систематизувати задля розширення знань у цій сфері.

Метою дипломної роботи є дослідити політики щодо реінтеграції ветеранів через підприємництво та міжнародний досвід у цьому питанні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. Дослідити підходи до реінтеграції ветеранів та світові практики
2. Дослідити можливості реінтеграції ветеранів через залучення до підприємницької діяльності
3. Визначити публічну політику розвитку підприємництва як основу забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та суспільної єдності
4. Дослідити особливості та напрями реалізації публічної політики реінтеграції ветеранів в Україні
5. Проаналізувати та систематизувати світовий досвід публічних політик реінтеграції ветеранів США
6. Проаналізувати та систематизувати світовий досвід публічних політик реінтеграції ветеранів Хорватії
7. Встановити шляхи вдосконалення та унормування чинного законодавства
8. З'ясувати роль неурядових організацій у виробленні та реалізації політики реінтеграції ветеранів війни

Об’єкт дослідження - політики підтримки реінтеграції через підприємництво соціально вразливі соціальний захист учасників бойових дій

Предмет – політики реінтеграції ветеранів через підприємницьку діяльність

Методи. Магістерська робота написана на основі комплексного підходу до вивчення предмета дослідження. Для розуміння шляхів реінтеграції ветеранів через підприємництво та встановлення рекомендацій для України використовується порівняльний метод та аналогії. Для визначення теоретичних основ роботи використовувався аналіз і синтез. Для роботи з кейсами застосовується метод кейс-стаді, а також функціональний метод.

Джерельну базу дослідження складають офіційні документи, публікації у засобах масової інформації, нормативно-правові акти (НПА), соціологічні дослідження, а також праці як вітчизняних, так і закордонних дослідників.

Практичне значення отриманих результатів

Отримані результати дослідження та надані рекомендації можуть бути використані Міністерством у справах ветеранів та Міністерство соціальної політики, оскільки частково вони також опікуються ветеранами.

Структура та обсяг дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких поділяється на три підрозділи, крім третього, який поділяється на два підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури та анотації. Загальний обсяг дипломної роботи становить – 70 сторінок, з них — 61 сторінка – обсяг основної частини, 9 — сторінок - список використаних джерел та літератури

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади публічних політик реінтеграції ветеранів війнис.

1.1. Концептуалізація підходів до реінтеграції ветеранів та світові практики

З моменту повернення військових, які отримали статус учасника до бойових дій до цивільного життя, повинна розпочинатися активна робота залучення цих людей до суспільного життя. Реінтеграція ветеранів та участь держави в ній, мінімізує вплив посттравматичного стресового розладу (ПТСР) (часто супроводжується депресією, тривожним розладом та може спровокувати виникнення залежностей від алкоголю та інших речовин) на психіку людини.

Поняттям, що потребує концептуалізації у рамках цієї роботи - «ветеран». Згідно зі ст.4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ветеран – це особа, яка брала участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни¹. До поняття ветеран у цій роботі буде прирівнено - екс-комбатанти, захисники, колишні військовослужбовці, ветеран війни. У зв'язку зі специфікою перекладу іншомовних джерел, які використовуються у цій роботі ветеранами є особи, що працювали чи несли службу у військових структурах.

Аби розглянути які існують у світі підходи до реінтеграції ветеранів, спершу необхідно визначити такий термін як “реінтеграція” для єдиного тлумачення термінів, щодо розуміння яких можуть виникати розбіжності.

У 2004 році шість агенцій, департаментів, фондів і програм ООН об'єдналися для щоб розробки серію інтегрованих стандартів РДР (роззброєння, демобілізація, реінтеграція), набір політик, інструкцій. Інтегровані стандарти роззброєння, демобілізації та реінтеграції були сформульовані спільними зусиллями 26 установ ООН, які разом утворюють Міжвідомчу робочу групу з і

¹ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту [Електронний ресурс] : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ : станом на 15 квіт. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>(дата звернення: 09.04.2023). – Назва з екрана.

керують підтримкою системи ООН у сфері роззброєння, демобілізації та процесами реінтеграції. Застосування у роботі концепту РДР є необхідним для вирішення постконфліктної проблеми безпеки, яка виникає, внаслідок повернення ветеранів до цивільного життя та у випадках, коли вони залишаються без необхідних засобів для існування або без підтримки. Та єдиними хто їх розуміє залишаються виключно побратими.² У записці Генерального секретаря ООН від 24 травня 2005 року поняття реінтеграції визначено як процес, за допомогою якого екс-комбатанти набувають цивільний статус і отримують стабільну зайнятість і дохід. Реінтеграція є, по суті, соціально-економічним процесом з відкритими часовими рамками, який відбувається, передусім, у громадах на місцевому рівні. Вона є частиною загального розвитку країни й національної відповідальності та часто вимагає довгострокової зовнішньої допомоги.³ Стає зрозумілим, що реінтеграція є однією зі складових політики, якою керуються міжнародні організації у роботі з державами, де триває поствоєнний період.

Реінтеграція ветеранів за своєю суттю є довготривалою, оскільки пристосування та інтеграція у нову суспільну дійсність має відбуватися комплексно на всіх рівнях: індивідуальному, груповому, місцевому та державному. Програми та методи реінтеграції мають бути комплексними та включати в себе індивідуальну, групову та сімейну терапії, а також до цього мають бути залучені органи місцевої влади, що залучатимуть ветеранів до життя громади на місцевому рівні.

Алпаслан Озерцем розглядає реінтеграцію ветеранів у порівнянні з поверненням колишніх ув'язнених правопорушників до суспільного життя. Науковець вважає, що обидві групи мають проходити повторну соціалізацію та реінтеграцію у суспільне життя, проте у разі відсутності реагування з боку

²The United Nations. Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards [Electronic resource] / The United Nations. – [S. l.] : UN, 2014. – Mode of access: <https://www.unddr.org/wp-content/uploads/2020/06/Operational-Guide-to-the-IDDRS-2014.pdf>. – Title from screen.

³ Записка Генерального секретаря щодо адміністративних та бюджетних аспектів фінансування миротворчих операцій ООН, 24 травня 2005 року); третя доповідь генерального секретаря про роззброєння, демобілізацію та реінтеграцію, 21 березня 2011 року

держави, непрацевлаштованість, відсутність програм для перенавчання, тощо, може призвести до погіршення безпекової ситуації у суспільстві. Адже незадоволеність серед представників цих груп продовжуватиме зростати та потенційно може їх спонукати до радикалізації та здійснення злочинів. Основний пакет допомоги має включати у себе навчання та економічну реабілітацію. До економічної реабілітації відносять професійне навчання, працевлаштування та розвиток мікропідприємств - це одними з основних методів відновлення. Проте варто зазначити, що один з методів реінтеграції через надання можливості декілька місячного професійного навчання зі спеціальності, якою колишній учасник бойових дій, можливо, не дуже цікавився, часто залишається ідеалом. Важливо визнати, що назвати такі заходи реінтеграції «умовним ідеалом», який не завжди дає результат у реальних умовах та часто вводить в оману, оскільки тисячі колишніх учасників бойових дій залишаються безробітними, не маючи можливостей для достатніх засобів до існування, як це було в Косово та Афганістані.⁴

Важливо, аби політика реінтеграції була ухвалена з урахуванням думок громадськості, адже ветеран є чутливою групою населення, яка емоційно реагує на будь які зміни у забезпеченні соціальних гарантій. Ухвалення якісної політики в подальшому може призвести до покращення психологічного становища не тільки ветеранів, а й посилити економічний та людський розвиток на місцевому рівні. Оскільки ті, хто брали активну участь у захисті та відстоюванні інтересів держави на полі бою, готові розвивати державу на локальному рівні. До прикладу, розвивати політику «пам'яті», «поваги», «добročесності», тощо. Потрібно розуміти, що переважна більшість цих людей має проактивну громадянську позицію, одним з головних завдань влади є зміцнення довіри ветеранів до держави та суспільства.»

⁴Özerdem A. A re-conceptualisation of ex-combatant reintegration: 'social reintegration' approach [Electronic resource] / Alpaslan Özerdem // Conflict, Security & Development. – 2012. – Vol. 12, no. 1. – P. 51–73. – Mode of access: <https://doi.org/10.1080/14678802.2012.667661>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.

Реінтеграція ветеранів через підприємництво, відкриття власної справи, має низку переваг. Повертаючись до цивільного життя, перший час ветерани перебувають у стані ейфорії, який швидко минає. Після цього захисникам потрібно по-новому вчитися жити та пристосовуватись до тих життєвих умов, до яких вони повернулися після війни, життя “до” та “після” у деяких може сильно відрізнятись. Хтось втратив сім'ю, хтось втратив дім, проте всі вони втратили буденність якою жили під час бойових дій та до їх початку. Більшості ветеранів після повернення з бойових дій потрібно шукати нову справу, що буде приносити дохід. Зважаючи на негативний досвід та психологічний тиск, який ветерани переживають під час бойових дій у деяких відбувається профдеформація, тому повернутися до попередньої професії можуть не всі. Натомість після повернення до цивільного життя ветеран має можливість відкрити власну справу, яка буде однією зі складових його реінтеграції. Ветеранське підприємство можна асоціювати з армійською групою у складі якої був військовий та його побратими. Власне підприємство дає можливість створити сприятливий мікроклімат, найняти побратимів та разом працювати. Ба більше, це дасть можливість відчуття того, що захисник продовжує надавати підтримку державі, проте вже у цивільному житті. Натомість не варто нехтувати можливими проблемами з якими може стикнутися ветеран під час розвитку справи. Для мінімізації можливих проблем, держава та суспільство мають пропонувати різні програми, до прикладу, грантова підтримка, консультації щодо ведення бізнесу, менторська підтримка, гаряча лінія юридичних консультацій, тощо.

Відповідно до дослідження Катерини Жучені, найбільш поширеними чинниками, що заважають ветеранам реінтегруватися у суспільне життя, є:

- Травматичні спогади й незадовільний психологічний стан;
- Можливість розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). За різними даними, може проявлятися у 10-30% ветеранів;

- Фрустрація після повернення, коли не збігаються очікування та реальність (наприклад, сусіди не сприймають ветерана як героя, можуть бути проблеми в стосунках з партнерами та дітьми тощо);
- Відчуття ізоляції від суспільства, яке не має військового досвіду, не пережило такі ж травматичні події;
- Відчуження суспільства. Зокрема, ветерани відчують, як люди довкола намагаються дистанціюватись від них, не помічати або навіть зневажати, оскільки колишні військові своєю присутністю нагадують про те, що в країні відбувається збройний конфлікт;
- Проблеми з отриманням психологічної допомоги⁵.

Розглядаючи реінтеграцію крізь призму економічних та соціальних гарантій не варто нехтувати медичною та психологічною складовими. Згідно зі статистичними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), через збройні конфлікти кожна п'ята людина, яка їх пережила, може мати проблеми з психічним здоров'ям. Економічні втрати від проблем, пов'язаних з психічним здоров'ям громадян, можуть сягати 4-5% ВВП.⁶ Ще одне дослідження, проведене Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, показало, що кожна п'ята з опитаних відчувала сильний психологічний стрес під час служби, і майже половина респонденток-ветеранок повідомили, що після повернення зі служби зіштовхнулись із різними труднощами у спілкуванні з іншими людьми.⁷ Такі дані вчергове підтверджують, що психологічна напруга, відчуття нерозуміння зі сторони цивільних та упереджене ставлення є каменем спотикань для ветеранів на шляху до реінтеграції після закінчення військової служби.

⁵ Жученя К. Працевлаштування ветеранів: що заважає їм знайти роботу [Електронний ресурс] / Катерина Жученя // Happy Monday. – Режим доступу: <https://happymonday.ua/specproject/shho-zavazhaye-veteranam-znajty-robotu>(дата звернення: 23.04.2023). – Назва з екрана.

⁶ Понад 8,5 мільйона українців мають ризик психічних розладів через війну - ВООЗ [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3567887-ponad-85-miljona-ukrainciv-maut-rizik-psihicnih-rozladiv-cerez-vijnu-vooz.html>.

⁷ Реінтеграція ветеранів в Україні. Національне опитування [Електронний ресурс]. – [Б. м.] : Представництво Міжнар. орг. з міграції в Україні, 2022. – 57 с. – Режим доступу: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/VETERANS%20REINTEGRATION%20IN%20UKRANE_UKR-NEW.pdf(дата звернення: 19.04.2023). – Назва з екрана.

Підтвердженням необхідності психологічної реінтеграції також є дослідження з використанням логічної регресії Річа Моріна. Загалом опитування показало, що серйозні травми та вплив емоційно травмуючих подій відносно поширені в армії. Майже третина (32%) усіх ветеранів стверджують, що під час служби вони мали військовий досвід, який вони вважали «емоційно травмуючим або неприємним». Опитування також вказало на проблеми, з якими стикаються військовослужбовці, які повернулися, і які зазнали пов'язаної зі службою емоційної травми або серйозного поранення. Більше половини (56%) усіх ветеранів, які пережили травматичну подію, кажуть, що у них були ретроспективи або повторювані тривожні спогади про цей досвід, і майже половина (46%) стверджують, що вони страждали від емоційних проблем і повторного повернення до цивільного життя. Служба в зоні бойових дій, загибель побратима від ворога та низка інших причин зменшує шанси на те, що ветерану буде легко звикнути до цивільного життя.⁸ Саме тому держави, чії військові брали участь у бойових діях та мають бойовий досвід, повинні здійснювати реінтеграцію військових використовуючи психологічну реабілітацію.

Для боротьби з психологічними травмами, які ветерани отримали під час бойових дій або які з'явилися унаслідок пережитого травматичного досвіду, у США діє Центр психосоціальної реабілітації та відновлення (амбулаторна програма, основна увага приділяється допомозі ветеранам у розвитку навичок для покращення самопочуття). Серед травм щодо яких надаються психологічні консультації є сексуальне насильство, яке виділене в окрему категорію, що є важливим, адже військові можуть отримувати такий негативний досвід, але боятися про нього говорити. Психологічна реабілітація відбувається з використанням різнобічних методів та підходів, а саме: Групова психотерапія, Індивідуальна психотерапія, Уроки здоров'я та оздоровлення, Сімейне

⁸Morin R. The Difficult Transition from Military to Civilian Life [Electronic resource] / Rich Morin // Pew Research Center's Social & Demographic Trends Project. – Mode of access: <https://www.pewresearch.org/social-trends/2011/12/08/the-difficult-transition-from-military-to-civilian-life/> (date of access: 15.04.2023). – Title from screen.

виховання, Рекреаційна терапія, Розвиток професійних навичок, Інтеграція у життя громади.⁹

Зважаючи на підходи та статистичні дані, що описують форми реінтеграції та те як пережитий досвід впливає на адаптацію до цивільного життя, можна виокремити те, що до реабілітації військових потрібно підходити комплексно. Такий підхід впливатиме на те що, заклавши одну психологічну проблему, не проявиться інший чинник, який впливатиме на психологічний стан демобілізованого. Лікування травм має супроводжуватись з психологічною підтримкою, відкриття підприємств має супроводжуватись юридичними консультаціями від держави або інституційних представників громадськості. Підтримка зі сторони держави має мотивуючий та підтримуючий характер. В основу державної політики щодо ветеранських підприємств має бути покладена ідея підтримки та мотивації і без того “сильних” ветеранів, яким у кризовий момент необхідно надати матеріальну допомогу або ж профільну консультацію.

1.2 Дослідження можливостей реінтеграції ветеранів через залучення до різних сфер діяльності

Реінтеграція ветеранів може відбуватися через залучення їх до різноманітних сфер діяльності. Кожен захисник самостійно може обирати вид зайнятості (роботу за наймом, самозайнятість чи ведення підприємницької діяльності), проте завдання держави - забезпечити можливість вибору та надати рівнозначну підтримку всім, хто її потребуватиме. Адже станом на сьогодні можемо спостерігати упередженість зі сторони суспільства щодо того ніби ветерани потребують більше уваги та є психологічно нестабільними. Досліджуючи український та міжнародний досвід, спостерігаємо різноманіття програм, якими може скористатись захисник.

⁹ Psychosocial rehabilitation and recovery center | veterans affairs [Electronic resource] // Veterans Affairs. – Mode of access: <https://www.va.gov/augusta-health-care/programs/psychosocial-rehabilitation-and-recovery-center/> (date of access: 31.03.2023). – Title from screen.

Після закінчення військової служби ветерани отримують низку прикладних навичок, головне - правильно їх трансформувати для використання у цивільній кар'єрі.

У статті, *The business case for hiring a veteran Beyond the clichés*, надає переконливе бізнес-обґрунтування для найму осіб із військовою освітою та досвідом. Зокрема виділяються такі тези¹⁰:

- Ветерани підприємливі: ті, хто притягується до військової служби, що є особами з високою потребою в досягненнях. Крім того, було продемонстровано, що процеси військової підготовки та соціалізації прищеплюють високий рівень самоефективності, з автономією та динамічними процесами прийняття рішень. Ці якості, оскільки вони пов'язані з підприємницьким мисленням серед військових ветеранів, постійно демонструються на практиці;
- Ветерани мають високий рівень довіри: дослідження, як на військовослужбовців, так і ветеранів, показують, що досвід військової служби породжує сильну схильність до внутрішньої довіри та віри в колег, а також сильну схильність до довіри до керівництва;
- Ветерани мають високий рівень навичок командотворення: ветерани більш вправні щодо організації та визначення цілей і місії команди, визначення ролей і обов'язків членів команди та розробки плану дій. Також особи, які раніше проходили військову службу, мають високий рівень ефективності у командній діяльності;
- Ветерани проявляють сильну організаційну відданість: військові ветерани приносять сильне почуття організаційної прихильності та лояльності до цивільного робочого місця. Для організації наявність такого сильного почуття організаційної прихильності може сприяти зменшенню плинності кадрів, а також відображатиметься на результатах роботи працівника.

¹⁰The business case for hiring a veteran beyond the clichés [Electronic resource] // D'Aniello Institute for Veterans and Military Families. – Mode of access: https://ivmf.syracuse.edu/wp-content/uploads/2016/06/The-Business-Case-for-Hiring-a-VeteranACC_2.21.18.pdf(date of access: 27.04.2023). – Title from screen.

Також низка інших важливих якостей та впливу військового досвіду на їх формування описується у цій статті, проте саме ці тези вказують на високі здібності до підприємництва¹¹.

Відповідно до посібника “Військовий імунітет у цивільній кар’єрі”, військовий досвід можна вважати частиною кар’єрного шляху, під час якого військові отримують, як “hard skills”, так і “soft skills”. До прикладу, керування особовим складом, організацію виконання завдань при адаптації до цивільного досвіду можна інтерпретувати як управління за командою: мотивація для досягнення спільного результату. Перевірка стану озброєння та техніки, користування нею: оптимізація виробничих процесів, безаварійне керування автотранспортом у складних умовах. Чергування, несення служби на блокпостах: організація охорони об’єкту шляхом оперативного чергування, урегулювання конфліктних та позаштатних ситуацій. Надання домедичної допомоги: евакуація, стабілізація поранених, медична допомога за стандартами НАТО¹². Як бачимо, досвід у військовій професії можна адаптувати до цивільного життя, все залежить від того, чи включене у цей процес громадянське суспільство та державні інститути, що спеціалізуються на реадаптації ветеранів.

Поза тим, у США діє програма допомоги переходу, в рамках якої захисникам надаються послуги перед звільненням і консультації з ряду тем, пов’язаних з переходом, для військовослужбовців, що звільняються. У рамках програми ветерани дізнаються про співвідношення між військовими навичками та цивільними професіями; отримують сертифікати, включаючи ліцензування та стажування; федеральні можливості працевлаштування та переваги у працевлаштуванні; тощо. Ця програма є обов’язковою для майже всіх військовослужбовців, які відлучаються від військової справи, та по закінченню

¹¹Там само.

¹² ГО Центр зайнятості Вільних людей. Військовий імунітет у цивільній кар’єрі [Електронний ресурс] / ГО Центр зайнятості Вільних людей. – [Б. м. : б. в.]. – 62 с. – Режим доступу: http://www.czvl.org.ua/blog/wp-content/uploads/2021/03/buklet_210x148_50_1-62_all_2022_web-1.pdf(дата звернення: 20.04.2023). – Назва з екрана.

навчання кожен учасник отримує індивідуалізовану оцінку здібностей до різних посад у цивільному житті, а конкретно у приватному секторі¹³.

Спершу розглянемо кейс стимулювання державою приватних компаній, метою якого є працевлаштування ветеранів.

В Австралії діє Національна програма працевлаштування ветеранів Прем'єр-міністра, ця програма демонструє той факт, що уряд піклується про захисників використовуючи всі можливості задля долучення їх до роботи. Натомість головним партнером держави у виконанні цієї місії є відповідальний бізнес, який бере на себе відповідальність щодо працевлаштування. Австралійські сили оборони інвестують значні кошти у своїх військовослужбовців, і вони мають широкий спектр навичок і досвіду, що у подальшому сприяє їх працевлаштуванню. Навички які вони розвивають, зокрема, лідерство, навички медіації та вирішення проблем, користуються великим попитом і легко застосовуються у цивільній роботі. Австралійські організації будь-якого розміру та в усіх галузях мають можливість найняти по найму військових після їхнього переходу до статусу ветерана та відокремлення від Сил Оборони. Ба більше у рамки програми проводяться інформаційні кампанії, метою яких є підвищення обізнаності організацій про цінність, яку можуть дати ветерани, що у майбутньому сприятиме підвищенню найму експертів¹⁴.

Одна з ведучих міжнародних консалтингових компаній, що спеціалізується на вирішенні завдань, пов'язаних зі стратегічним управлінням - McKinsey & Company у своїй аналітичній записці щодо досвіду працевлаштування ветеранів та переваг, які отримує роботодавець, зазначила, що найм ветеранів є цінним з низки причин, а саме:

¹³ Employment for veterans: trends and programs [Electronic resource] / Benjamin Collins [et al.]. – [S. l.] : Congressional Research Service, 2014. – 18 p. – Mode of access: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R42790.pdf>. – Title from screen.

¹⁴The program. Veterans Employment Program. URL: <https://www.veteransemployment.gov.au/about/program>.

- Ветерани орієнтовані на результат та мають сильні навички трудової етики;
- Навички лідерства, командної роботи та вирішення проблем, які вони отримали отримані під час служби, підходять для багатьох цивільних професій;
- Ветерани отримують від держави можливість підвищення кваліфікації з різних технічних навичок;
- Військові витрати на ці навички роблять ветеранів економічно ефективними працівниками;
- Роботодавці можуть скористатися федеральними податковими пільгами в розмірі до 9600 доларів США на одного ветерана;
- Також для організацій у яких працюють ветерани доступними є державні податкові кредити¹⁵.

Тож, працевлаштовуючи ветерана у приватну компанію, спрацьовує принцип win-win-win, оскільки три сторони опиняються у вигіршній ситуації: держава - знизила ризик суїциду та соціально напруги, які б ймовірно виникли; ветеран - проходить процес реінтеграції, однієї зі складових є працевлаштування, а також отримав роботу в компанії, яка з повагою ставитиметься до досвіду та враховуватиме його при робочому навантаженні; компанія - отримує чисельні пільги від держави, виконує соціально відповідальну місію та мінімізує витрати на навчання працівника.

Крім залучення ветеранів до роботи на посади у приватних компаніях існує також практика переходу до соціальної або психологічної робіт. Такі сфери дозволяють колишньому військовослужбовцю, який зміг реінтегруватися у суспільство та пропрацювати травматичний досвід та психологічні травми, які він унаслідовав під час проходження служби, допомогти новоприбулим ветеранам. Допомога заключається у психологічній та моральній підтримці,

¹⁵How companies can capture the veteran opportunity [Electronic resource]. – Mode of access: <https://toolkit.vets.syr.edu/wp-content/uploads/2012/11/Presentation-1-20120911-Veteran-opportunity.pdf>(date of access: 13.04.2023). – Title from screen.

подекуди менторству під час проходження того шляху, який фахівець вже пройшов та пережив.

Дослідниці Джулі Єстеріан та Санні Дутра, Багато зазначають, що багато ветеранів відчують проблеми з психічним здоров'ям, але лише мала частка звертається за лікуванням. Невелика кількість літератури свідчить про те, що ветерани віддають перевагу роботі з провайдерами або фахівцями з підтримки, які також є ветеранами. Опитування ветеранів, які зазнали травм, показують, що деякі ветерани віддають перевагу роботі з жінками. В експериментальному дослідженні за участю 414 ветеранів було перевірено, чи впливають на оцінку ветеранів психолога (наприклад, готовність допомогти, здатність зрозуміти пацієнта, ймовірність домовитися про зустріч). Результати показали, що ветерани, оцінили ветеранів-психологів як таких, хто здатен їм допомогти та зрозуміти їх, також вони повідомили, що більш охоче зустрічаються з психологом і вірять в результативність терапії. Натомість довіра до психологів не ветеранів була нижчою. Також було встановлено, що стать психолога не грає ніякої ролі. Отримані дані свідчать про те, що доступ до постачальників психіатричних послуг, які є ветеранами, може зменшити перешкоди для лікування пацієнтів-ветеранів та заохотити їх до проходження психотерапії¹⁶.

Гіпотезу щодо того, що ветерани захисники надають перевагу психологам ветеранам також підтверджено в дослідженні “Службовці віддають перевагу психотерапевту, який є ветераном”. Багато військових мають психічні захворювання, але військовослужбовці та ветерани з проблемами психічного здоров'я часто вирішують не звертатися за лікуванням. На основі клінічно-психологічних моделей відповідності клієнт-терапевт і культурної компетентності було визначено, що готовність звертатися за лікуванням серед військовослужбовців вище, коли потенційний психотерапевт є ветераном. У

¹⁶Yeterian J. D. Psychologist veteran status as a predictor of veterans' willingness to engage in psychotherapy [Electronic resource] / Julie D. Yeterian, Sunny J. Dutra // Military Psychology. – 2022. – P. 1–8. – Mode of access: <https://doi.org/10.1080/08995605.2022.2066937>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.

дослідженні взяли участь 77 військовослужбовців. У своїх відповідях на віньєтки, оцінки здатності психотерапевта зрозуміти клієнта, його здатності допомогти такому клієнту та того, чи повинен клієнт звертатися за допомогою до цього психотерапевта, були вищими, коли психотерапевт був ветераном. Ці висновки означають, що можливість отримати лікування у психотерапевта, який є ветераном, може усунути перешкоди для лікування та спонукати більше військовослужбовців і ветеранів шукати та отримувати необхідну їм допомогу. Це можна зробити, провівши інформаційну кампанію серед військовослужбовців і ветеранів заохочуючи терапевтів, які мають військовий досвід, повідомляти про цей факт своїм потенційним клієнтам.¹⁷

Варто зазначити, що результати опитувань серед військових показали, що довіра до психологів, що мають схожий досвід більша, проте це не заперечує того факту, що окремі ветерани можуть надавати перевагу роботі з цивільними психологами.

Поширеною є думка, що ветерани більш схильні до підприємництва ніж інші, це зумовлено тим, що пройшовши службу, вони отримали цінні навички, які стають в нагоді при веденні підприємництва. Зважаючи на те, що підприємництво у цій роботі буде розглянуте, як одна з основоположних можливостей реінтеграції ветеранів, також необхідно розглянути яким чином це може відбуватися, та які фактори впливають на те, що ветерани обирають підприємництво, як вид діяльності.

Waldman Associates & REDA International використали опитування, проведене серед ветеранів, які проживають у США, і ветеранів-власників бізнесу. Дослідження показало, що більше однієї третини як нових підприємців, що є ветеранами, так і вже давно працюючих ветеранських підприємств повідомили, що вони отримали навички на службі, які безпосередньо

¹⁷ Service Members Prefer a Psychotherapist Who Is a Veteran [Electronic resource] / Travon S. Johnson [et al.] //Frontiers in Psychology. – 2018. – Vol. 9. – Mode of access: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01068>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.

стосувалися управління бізнесом, але попередній досвід ведення бізнесу і працевлаштування мав ще більший позитивний ефект, ніж військовий досвід.¹⁸

Військова служба сильно корелює з імовірністю самозайнятості. Також серед перевірених змінних було встановлено, що освіта значно впливає на ймовірність самозайнятості, ба більше особи, що займали керівні посади у армії частіше відкривають підприємства ніж звичайні військовослужбовці. Поза тим було підтверджено результати попередніх досліджень, які демонструють значний позитивний вплив військової служби на ймовірність самостійної зайнятості, якщо кількісно оцінити ці граничні ефекти, вони коливатимуться у діапазоні від 45 до 88 відсотків¹⁹.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що ветерани можуть працювати у різних сферах діяльності, все залежить від темпераменту та типу особистості, що є індикатором того, що держава має розвивати різнотипні програми підтримки. Проте зважаючи на те, що у цій роботі реінтеграція розглядається з точки зору долучення до підприємництва, надалі основна увага буде зосереджена саме на ньому.

1.3 Публічна політика розвитку підприємництва як основа забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та суспільної єдності

До початку повномасштабного вторгнення росії на територію України, ще можна було зробити портрет ветерана та отримати відповіді на питання: Хто такий український ветеран? Скільки йому років? Який він рівень освіти має? Проте зараз це фактично не можливо. Так, ми можемо зробити зріз серед тих, хто отримав посвідчення учасника бойових дій до 24 лютого, проте дані які ми отримаємо не будуть відповідати дійсності. Ветерани є уособленням українського суспільства, це не окрема група населення, а розріз суспільства.

¹⁸Waldman Associates & REDA International. Entrepreneurship and Business Ownership in the Service-Disabled Veteran Community / Waldman Associates & REDA International, U.S. Small Business Administration, Office of Advocacy. – Washington, DC : [s. n.], 2004.

¹⁹Hope J. B. Factors Affecting Entrepreneurship among Veterans [Електронний ресурс] / John B. Hope, Brian Oh, Patrick C. Mackin. – [Б. м. : б. в.]. – Режим доступу: <https://www.sba.gov/sites/default/files/files/rs384tot.pdf>(дата звернення: 17.04.2023). – Назва з екрана.

З метою виконання поставлених завдань роботи необхідно концептуалізувати підходи до визначення суспільної єдності (соціальної згуртованості) та сталого соціально-економічного розвитку, які є невід'ємною частиною соціальних змін та згуртованості.

Соціальна згуртованість — це широке поняття, яке охоплює декілька вимірів відразу: почуття причетності, активна участь та довіра. Це пов'язано з толерантністю та повагою до інших людей і почуттям відповідальності, це також означає дозвіл громадянам жити в суспільствах, де вони насолоджуються почуттям приналежності і довіри²⁰.

У документі ради Європи, соціальну спроможність визначено, як спроможність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів, мінімізуючи розбіжності (диспропорції) та уникаючи маргіналізації. Згуртоване суспільство – це спільнота вільних людей, які здатні до взаємної підтримки та досягають спільних цілей демократичними засобами. Соціальна згуртованість – це ідеал, до якого потрібно прагнути, а не ціль, яку можна повністю досягти. Його постійно потрібно розвивати, вдосконалювати та адаптувати. Кожне покоління має заново знаходити керовану рівновагу сил. Це рівновага, яка постійно змінюється, і має адаптуватися до змін у соціальному та економічному середовищі, у технологіях і в національних і міжнародних політичних системах²¹.

Стратегія Ради Європи щодо соціальної згуртованості базується на таких ключових принципах:

- Повага до кожного члена суспільства, рівність між жінками та чоловіками;

²⁰OECD. Perspectives on Global Development 2012: Social Cohesion in a Shifting World [Electronic resource] / OECD. – [S. l.] : OECD Publishing, 2011. – 263 p. – Mode of access: https://doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2012-en(date of access: 22.04.2023). – Title from screen.

²¹European Committee for Social Cohesion. A new strategy for Social Cohesion [Electronic resource] / European Committee for Social Cohesion. – [S. l. : s. n.], 2004. – 27 p. – Mode of access: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf(date of access: 02.04.2023). – Title from screen.

- Розбудова соціальної відповідальності;
- Заохочення до участі у громадянському суспільстві;
- Побудова безпечного майбутнього для всіх²².

Соціальна згуртованість мінімізує виникнення конфліктів в суспільстві та її можна використовувати, як інструмент для досягнення суспільних цілей, цілей сталого економічного розвитку, тощо.

Відповідно до дослідження у рамках проєкту “Говерла”, соціальна згуртованість складається з таких важливих параметрів сучасного демократичного суспільства: рівня соціальної інклюзивності, рівня розвитку соціального капіталу, готовності співпрацювати задля досягнення спільного блага. Ключову роль у створенні соціального капіталу відіграють міжособистісні стосунки та довіра. Громади з високим рівнем міжособистісної довіри, більшою активністю та залученістю в процеси життя громади можуть бути більш згуртованими. Орієнтація на спільне благо – це здатність мешканців бути соціально відповідальними та діяти в інтересах всієї громади, співпрацювати і підтримувати інших²³.

Від рівня соціальної згуртованості суспільства безпосередньо залежить соціально-економічний розвиток держави, можна припустити що чим нижче рівень соціальної згуртованості тим повільніше розвивається економіка. Від цих двох показників залежить рівень життя громадян, добробут, довіра суспільства до влади та позиціонування держави на міжнародних теренах. Шляхи розвитку цих напрямів безпосередньо залежать від того, яким чином приймаються рішення в державі, чи більш авторитарно, чи навпаки демократично, а також наскільки активними є члени суспільства.

Термін соціально економічний розвиток трактується, як процес розвитку суспільства різними способами. Він має впливати на всі аспекти людського

²²Там само.

²³Проект USAID «ГОВЕРЛА». Соціальна згуртованість. Чому це важливо для громади [Електронний ресурс] // Децентралізація в Україні. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/15453>(дата звернення: 22.04.2023). – Назва з екрана.

життя в країні. Його основний показник - валовий внутрішній продукт (ВВП), який є специфічним показником економічного добробуту, який не враховує такі важливі аспекти, як вільний час, якість навколишнього середовища, свобода, соціальна справедливість або гендерна рівність. Інший показник, дохід на душу населення, також не вказує на рівень рівності доходів між людьми. Ці показники не гарантують, що вигоди від розвитку рівномірно розподіляються й охоплюють вразливі верстви суспільства. Тому використовується нова концепція людського розвитку. Він зосереджений на загальній якості життя людей у країні, можливостях, які вони мають, і свободах, якими вони користуються²⁴.

Дослідник Малком Татум трактує поняття соціально-економічного розвитку, як процес, спрямований на виявлення як соціальних, так і економічних потреб у громаді, а також на створення стратегій, які задовільняють ці потреби практичними способами та в найкращих інтересах громади в довгостроковій перспективі. Загальна ідея полягає в тому, щоб знайти способи покращити рівень життя в регіоні, а також переконатися, що місцева економіка є здоровою та здатною підтримувати населення, яке проживає в цьому районі. Соціально-економічний розвиток відбувається в мікрорайонах у столичних районах, частинах невеликих міст і селищ і навіть у сільській місцевості²⁵.

Рівень соціально-економічний розвитку можна визначити проаналізувавши чинні нормативно-правові акти, що діють, як у державі так і на місцевому рівні. Якщо комплексно дослідити соціально економічний розвиток в окремих регіонах, то ймовірно ми отримаємо візні результати, оскільки НПА, рівень безробіття, громадська активність та інші показники можуть різнитися.

Адам Сміт вважав, що кожна людина, за наявності “волі” буде примножувати власні статки, натомість народ примножуватиме загальний капітал, якщо їм не

²⁴Socio-economic development and empowerment of disadvantaged groups [Electronic resource] // Contemporary India: Issues and Goals : Навчальний посібник. – [S. l.]. – Mode of access: <https://www.nios.ac.in/media/documents/SecSocSciCour/English/Lesson-25.pdf>(date of access: 28.04.2023). – Title from screen.

²⁵Tatum M. What Is Socio-Economic Development? [Electronic resource] / Malcolm Tatum // Smart Capital Mind. – Mode of access: <https://www.smartcapitalmind.com/what-is-socio-economic-development.htm>(date of access: 30.04.2023). – Title from screen.

заважати²⁶. Тож у своїй діяльності держава має перш за все ставити на перше місце громадян, які при проведенні правильної політики, будуть множити власні статуи та як наслідок збагачувати державний бюджет шляхом сплачення податків, які до того ж будуть використані для суспільного блага.

Тож, проаналізувавши взаємопов'язаність суспільної єдності та сталого економічного розвитку, можна зробити висновок, що друге неможливе без першого. Проте, пропонуємо розглянути в цьому контексті розвиток бізнесу та створення нових підприємств. Розвиток економічної складової держави безпосередньо залежить від податків, які сплачуються у загальний бюджет держави. Як відомо податки є обов'язковими та регулюються встановленими законами, їх сплачують, як фізичні так і юридичні особи внаслідок певної господарської діяльності. Наслідком підвищення господарської діяльності є додаткові надходження до бюджетів усіх рівнів у формі прямих і непрямих податків, акцизів, оренди. Бізнесова активність завжди має мультиплікаційний ефект, який відображається, у тому числі, і в збільшенні надходжень до бюджету. Поза тим внаслідок створення підприємств або їх розширення, збільшується кількість робочих місць, що у свою чергу змінює рівень безробіття, а саме зменшує його. Зростання якості життя громадян, на що безпосередньо впливає рівень їх доходу, сприяє зміни мікроклімату у суспільстві на більш довірливий, саме у цей момент підвищується соціальна згуртованість та взаємоповагу до всіх членів соціуму. Сприятливий мікроклімат у якому громадяни довіряють владним інституціям, відгукується у зростанні швидкості розвитку економіки, яке полягає у збільшенні кількості суб'єктів господарювання та визначається у збільшенні ВВП та національного доходу.

²⁶Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – [Б. м.] : Эксмо, 2016.

Висновки до Розділу 1

З наведеного вище можна зробити такі висновки. Реінтеграція ветеранів у суспільне життя є комплексним процесом, що включає в себе програму оздоровлення, психологічну підтримку. Також вона є довготривалою та відбувається на всіх рівнях: індивідуальному, груповому, місцевому та державному. Під час цього процесу ветеран наново інтегрується у суспільство, яке до того ж могло змінитися за той час, поки він був на війні. Держави використовують різні методи для реінтеграції ветеранів: навчальні курси, працевлаштування, стажування, надання грантів та фінансової підтримки для започаткування бізнесу, менторський супровід, пожиттєві гарантії психологічної допомоги.

Незважаючи на те, що повернувшись з війни ветеран може визначити для себе будь який шлях реінтеграції, у цій роботі найбільша увага зосереджується на залучення ветеранів до підприємницької діяльності. Дослідивши вже існуючі роботи науковці та психологів, ми дійшли висновку, що ветерани є більш здатними до підприємницької діяльності ніж ті, хто не мав жодного військового досвіду. Пройшовши службу, люди отримують цінні навички, які стають в нагоді при управлінні підприємством, вони мають сильні навички самоорганізації, мотивації команди та націленості на результат.

У результаті дослідження феноменів суспільної єдності та сталого економічного розвитку, було встановлено, що їх розвиток є взаємопов'язаним та малоімовірно, що перше може розвиватися без другого. Додаючи, розвиток бізнесу та створення нових підприємств є каталізатором до розвитку економіки та зміцнення суспільної єдності, оскільки внаслідок підвищення рівня економіки та відповідно рівня життя громадян, відповідно підвищується довіра до влади та інших членів суспільства. Тож можна зробити висновок, публічна політика розвитку підприємництва є основою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та суспільної єдності.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ

2.1. Аналіз нормативно-правової бази, діючих програм та досвіду України

Основним законодавчим актом, що регулює соціальний захист ветеранів є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Цей Закон визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них. Закон спрямований на захист ветеранів війни шляхом: створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття; організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази, створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів; виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни; надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я.²⁷ Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб і членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України державою визначено Міністерство у справах ветеранів України²⁸.

У свою чергу, Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року № 423 Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який, у тому числі, забезпечує формування та реалізацію

²⁷Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту [Електронний ресурс] : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ : станом на 15 квіт. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>(дата звернення: 09.04.2023). – Назва з екрана.

²⁸Деякі питання Міністерства у справах ветеранів [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1175 : станом на 12 квіт. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-п#Text>(дата звернення: 10.05.2023). – Назва з екрана.

соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, ветеранів війни, осіб, на яких поширюється дія Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” в частині організації виплати їм разової грошової допомоги, ветеранів військової служби, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (державна допомога, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що проводяться за рахунок державного бюджету, соціальні послуги).²⁹

Зважаючи на те, що офіційна статистика щодо кількості ветеранів станом на початок 2023 року відсутня, братимемо до уваги останні заяви представників Міністерства у справах ветеранів відповідно до яких у травні 2022 року чисельність учасників бойових дій становила 1,2 млн осіб.³⁰ Проте по факту закінчення війни ця цифра може зрости щонайменше в 4 рази, також не варто забувати про сім’ї загиблих ветеранів які потребуватимуть підтримки та на яких розповсюджуватимуться пільги.

Ще до початку повномасштабного вторгнення в Україні діяло безліч програм як за участі державних інституцій, так і за участі бізнесу та громадськості, щодо навчань ветеранів, підтримки у веденні бізнесу та тих, що стосувалися спорту. У 2021 році діяв проєкт “Ветеранська справа” за участі ВетеранХаб та мережі “Сільпо”. Також, Міністерство у справах ветеранів України, ГО «Повернись живим», Торгово-промислова палата України та ГО «Асоціація підприємців-ветеранів АТО» підписали чотиристоронній Меморандум про співпрацю, метою якого є співпраця задля розвитку ветеранського підприємництва в Україні. В рамках проєкту «Норвегія - Україна» ветерани могли пройти безкоштовну професійну перепідготовку, підвищення

²⁹Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423 : станом на 12 лип. 2022 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-p#Text>(дата звернення: 04.04.2023). – Назва з екрана.

³⁰Interfax-Ukraine. Кількість громадян, на яких спрямована політика Мінветеранів, після війни може збільшитись у 4 рази, до 5 млн осіб - Лапутіна [Електронний ресурс] / Interfax-Ukraine // Інтерфакс-Україна. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/general/830513.html>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

кваліфікації, або тренінги з інноваційного підприємництва. Тож, інформаційна просвітницька діяльність щодо відкриття власної справи - проводилась ще тоді. Розвиток державою та бізнесом схожих проектів свідчить про те, що питання актуалізації реінтеграції ветеранів через підприємницьку діяльність почалось вже давно, проте недостатня результативність таких дій ймовірно спричинена повномасштабним вторгненням.

Якщо починати розгляд нормативно-правових актів за принципом від загального до конкретного, то варто почати з державних стратегій, які за своєю суттю є таким собі планом з реалізації державної політики у тривалій перспективі.

У державній стратегії регіонального розвитку на 2021 - 2027 роки, розвиток ветеранської спільноти та ветеранського підприємництва як такого, є одним із складових оперативної цілі №5 “Формування єдиного освітнього, інформаційного, культурного простору в межах всієї території України”. Серед основоположних завдань, зважаючи на сьогодення, ми б виділили такі завдання, як стимулювання розвитку підприємницької ініціативи серед ветеранів війни та членів їх сімей; Забезпечення можливості для професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації ветеранів війни та членів їх сімей з урахуванням економічних особливостей регіонів та актуальних потреб ринку праці; Створення єдиного реєстру ветеранів війни.³¹ Виконання завдань, які є складовими оперативної цілі №5 є позитивним для підтримки та розвитку ветеранської політики, яку реалізує Україна.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України у 2021 році, включає в себе важливі та необхідні кроки для розвитку промисловості, підприємництва, інфраструктури та інших критично важливих складових економіки. Якщо розглянути завдання, які ставить уряд на наступні кілька десятиків років, що стосуються ветеранської

³¹Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

політики, низка з них вже почали реалізовувати, так наприклад впровадження системи інформаційних сервісів "е-Ветеран" вже впроваджується Міністерством у справах ветеранів України. Так само розробляються програми підприємницької діяльності серед ветеранів війни з відповідним фінансовим забезпеченням, одна з таких програм реалізується Українським ветеранським фондом, який входить до структури Мінвету.³² Можна помітити, що завдання, які ставляться у програмах не є повторюваними чи взаємозамінними, проте вони є доповнюючими і свідчать про те, що державна політика є послідовною та логічною.

Поза тим вищезазначені стратегії відповідають окремим цілям сталого розвитку України на період до 2030 року, а саме цілі №8, яка викладена у такій редакції: сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх³³. Варто зауважити, що відповідність державних стратегій операційним цілям указує про системність підходу до розробки нормативно-правових актів та їх узгодженість між собою, що надає можливість всеохоплюючої реалізації політики.

Ведення підприємницької діяльності ветеранами підпадає під дію основних нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність в Україні в цілому та не розмежовує підприємницьку діяльність за такою ознакою.

Для започаткування власної справи громадяни, в тому числі ветерани та іноземці, керуються Законом України від 15.05.2003 № 755-IV “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань”³⁴.

³²Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 : станом на 4 трав. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

³³Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

³⁴Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс] : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV : станом на 1 квіт. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

У подальшому, основними законодавчими актами, що регулюють підприємницьку діяльність є Господарський кодекс України, Податковий Кодекс України, Цивільний Кодекс України, Закон України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”.

Варто звернути увагу, що Податковим кодексом України не передбачено пільг в частині оподаткування бізнесу ветеранів.

Законом України “Про Державний бюджету України на 2023 рік”³⁵ передбачено: понад 82 мільйони гривень на здійснення заходів з підтримки ветеранів, розвитку ветеранського руху, героїзації та вшанування пам'яті захисників України, взаємодія з громадськими об'єднаннями ветеранів, створення та утримання Національного військового меморіального кладовища; понад 540 мільйонів гривень на заходи із психологічної допомоги, соціальної, професійної адаптації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням, розвитку спорту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України, виготовлення для них бланків посвідчень та нагрудних знаків; понад 244 мільйонів гривень на функціонування Українського ветеранського фонду, у тому числі здійснення фондом заходів з підтримки проектів; понад 324 мільйонів на виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності деяких категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; понад 5,5 мільярдів гривень на субвенції з державного бюджету, місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації згідно отримання житлових приміщень приміщення категоріям осіб визначених Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».³⁶

³⁵Про Державний бюджет України на 2023 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-IX : станом на 15 квіт. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

³⁶Там само.

Одним з інструментів держави у виконанні обов'язку перед ветеранами та ветеранками, що підвищує стійкість держави через сприяння реалізації ветеранських ініціатив є Український ветеранський фонд (УВФ). Який, у свою чергу, формує платформу для розвитку ветеранських можливостей, створює проекти (у тому числі ветеранського підприємництва), де захисники і захисниці, їхні родини мають можливість отримати державну підтримку для розвитку власних ініціатив та відновлення. Одним з трьох напрямків діяльності Українського ветеранського фонду, які закріплені в його стратегії на 2023 рік, є підтримка підприємницької діяльності ветеранів та ветеранок та сприяння в їхньому працевлаштуванні.

Дослідивши Український ветеранський фонд, як інструмент реалізації державної політики можна зробити висновок, що фонд активно веде свою діяльність у сфері фінансування ветеранських підприємництва, розмір виплат безповоротної фінансової допомоги коливається від 500 тисяч до 1,5 мільйонів гривень. Крім того УВФ проводить навчальні лекції щодо ведення бізнесу, написання грантових заявок щодо отримання фінансування, а також надає юридичні консультації щодо будь яких питань, які виникають у захисників та членів їх родин. Окрім програм фінансування ветеранських підприємств, держава надає також освітні можливості для ветеранів, так Постанова Кабінету Міністрів України «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти» від 23 листопада 2016 р. № 975 передбачає надання повної або часткової оплати навчання у разі зарахування на місце державного (регіонального) замовлення відповідно до умов та правил прийому; пільгові довгострокові кредити для здобуття освіти; соціальні стипендії; безоплатне забезпечення підручниками; безоплатне проживання в гуртожитку, тощо³⁷.

³⁷Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 23.11.2016 р. № 975 : станом на 19 груд. 2020 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2016-p#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

Навесні 2023 року відбувся запуск ще однієї грантової програми для ветеранів війни, яка стала можливою після внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738 “Деякі питання надання грантів бізнесу” під патронатом Міністерства економіки. Відповідно до цієї програми ветерани та члени їх родин мають можливість отримати грантову підтримку у розмірі від 250 тис. грн до 1 млн. грн. Розмір гранту, який надається одному отримувачу, визначається відповідно до його суми запиту та не перевищує:

250 тис. - підприємець, зобов’язується створити одне робоче місце після отримання гранту та працевлаштувати одного найманого працівника; 500 тис. гривень для члена сім’ї у разі зобов’язання створити два робочих місця після отримання гранту; 1000 тис. гривень для учасника бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни, зареєстрованих як фізична особа — підприємець, строк реєстрації якої становить не менше 36 місяців до моменту подання заяви на отримання гранту (далі — заява), у разі зобов’язання створити чотири робочих місця після отримання гранту. Гранти у розмірі до 500 тис. та 1 000 тис. гривень надаються за умови співфінансування отримувачем у такому співвідношенні: 70 відсотків вартості проекту — за рахунок гранту, не менше 30 відсотків — за рахунок коштів отримувача³⁸.

Варто звернути увагу, що ветерани війни, під час несення служби, крім фізичних та психологічних травм, набувають й релевантних у цивільному житті навичок. На нашу думку, державна політика реінтеграції ветеранів у цивільне життя має призвести, окрім повернення до повноцінного цивільного життя у своїх громадах, ще й до розкриття потенціалу сформованого під участі в бойових діях. Публічна політика має ставити за пріоритет створення можливостей розкрити потенціал, професійні якості та здобуті навички військового у цивільному житті. Надання пільг варто розцінювати, як тимчасовий інструмент підтримки на перехідному етапі або знак шани держави і суспільства перед

³⁸Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738 і від 12 жовтня 2022 р. № 1156 [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 30.03.2023 р. № 286. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2023-п#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

захисниками. Створення можливостей гідного життя ветерана взаємопов'язано з загальнонаціональним добробутом. Тому, у разі скасування таких надмірних контролюючих заходів, моніторингу, регуляторних обмежень, застарілих форм сертифікації, адміністративного тиску, а також інших існуючих обмежень ведення для бізнесу та паралельно проведення антикорупційної реформи правосуддя впливатимуть на інвестиційний клімат держави та створюватимуть економічні можливості для ветеранів. За такого розвитку подій, публічна політика стосовно ветеранів має включати заходи щодо розвитку та підвищення кваліфікації в передових іноземних навчальних закладах, програми обміну, стажування та освіти.

Таким чином, на сьогодні відсутня уніфікована система переходу ветеранів війни від військової служби до цивільного життя, це є наслідком розпорошеності відповідальності та функцій щодо формування державної політики, спрямованої на реалізацію заходів із соціальної та професійної адаптації ветеранів війни. Подальша політика повинна будуватися виходячи з сильної сторони та зони розвитку ветеранської спільноти, об'єктивно відповідати актуальним потребам та викликам, корелюватись із загальнонаціональними пріоритетами соціально-економічного розвитку. Демократичні принципи та стандарти незалежного врядування мають бути покладені в її основу.

Наразі, законотворці ведуть роботу над унормуванням та інтеграцію у українське законодавство терміну, який би регулював та визначив ветеранські підприємницькі ініціативи та нормативно-правову форму у якій вони можуть бути представлені. Поняття у порівняльній таблиці до змін у ЗУ, трактується так: "Ветеранське підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами

ветеранського господарювання (ветеранами-підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку”³⁹.

Державна підтримка та сприяння розвитку ветеранів у підприємницьких ініціативах є доречною після їх демобілізації, адже під час участі в бойових діях вони були обмежені в соціальних комунікаціях, здобутті освіти цивільного призначення, здобутті практичних навичкок підприємницької діяльності. Тому, розробка “дорожніх карт” надолуження втрачених можливостей при несенні служби, гадаю, будуть доречними.

Публічні консультації організовані Міністерством у справах ветеранів України у співпраці з Рухом ЧЕСНО за сприяння Національного Демократичного Інституту (NDI), що тривали від грудня 2021 року до лютого 2022 року, свідчать про стурбованість ветеранів відсутністю законодавчого закріплення поняття «підприємницькі ініціативи ветеранів війни». Серед стейкхолдерів даних публічних консультацій (ветерани, органи місцевого самоврядування, центральні органи виконавчої влади) є розуміння, що критерії такого підприємництва мають бути чітко визначені з усіма можливими вимогами та обмеженнями. 36% органів місцевого самоврядування та 34% самих ветеранів підтримали ідею податкових канікул та податкових пільг для ветеранів-підприємців. В частині змін до законодавства учасники консультацій пропонували: визначення поняття «ветеранський бізнес»; ухвалення закону про соціальне підприємництво; забезпечення більш детальної класифікації по групах (введення додаткових груп між третьою групою ФОП та ТОВ); запровадження нанобізнесу та мікробізнесу; прийняття закону про крафтове виробництво; запровадження квот на навчання у бізнес-школах для представників ветеранського бізнесу; введення пільгового періоду на оподаткування новоствореного бізнесу, як частина програми реінтеграції; ліцензування

³⁹Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових гарантій соціального захисту ветеранів війни [Електронний ресурс] : Порівняльна Табл. до проекту Закону України. – Режим доступу: https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/порівн_до_ЗУ_пос_соц_зах_BB.docx(дата звернення: 02.05.2023). – Назва з екрана.

ветеранського підприємництва для державного (оборонного) замовлення; започаткування субвенцій університетам за навчання ветеранів⁴⁰.

Підсумовуючи варто зазначити, що незважаючи на певні недоліки у законодавстві, що стосується ветеранських підприємств та ветеранської політики як такої, стратегічні цілі розвитку держави вказують на те, що робота у цьому напрямку буде вестись.

2.2 Аналіз та систематизація світового досвіду публічних політик реінтеграції ветеранів у США

Відповідно до даних Департаменту у справах ветеранів США, станом на 2021 рік у державі налічувалось близько 19 мільйонів ветеранів, що становить близько 10% від всього дорослого населення США. Найбільшу частку складають ветерани війни у Перській затоці (1990 - 1991 роки, війна між Іраном та коаліцією 28 країн) - 7,8 млн, а також ветерани війни у В'єтнамі (1955 - 1975 роки, війна між Північним В'єтнамом і Південним В'єтнамом). Близько 78% ветеранів служили у воєнний час, а 22% служили в мирний час.⁴¹ З цих даних можемо зробити декілька узагальнень та висновків: найбільша кількість ветеранів у США пройшли війну, яка мала місце близько 30 років назад, тож досвід щодо їх реінтеграції не втратив актуальності та може бути застосований в Україні. Також, близько 2/3 ветеранів війни проходили службу у військовий час, схожа ситуація також і в Україні. Найбільша частка ветеранів, які служили в СБУ, НГУ, ЗСУ, були добровольцями, тощо, виконували бойові завдання та проходили службу у зоні АТО, ООС, миротворчих місіях та ймовірно після закінчення російсько-української війни складуть найбільшу частку.

⁴⁰Публічні консультації Міністерства у справах ветеранів щодо стратегії розвитку підприємницьких ініціатив – дослідження ЧЕСНО [Електронний ресурс] // ЧЕСНО. – Режим доступу: <https://www.chesno.org/post/5239/>(дата звернення: 29.04.2023). – Назва з екрана.

⁴¹Veterans Affairs [Electronic resource] // VA.gov. – Mode of access: https://www.va.gov/vetdata/veteran_population.asp(date of access: 10.05.2023). – Title from screen.

Оскільки в розрізі роботи реінтеграція ветеранів розглядається через працевлаштування, а саме створення ветеранських підприємницьких ініціатив, варто звернути увагу також на рівень безробіття серед ветеранів, показники щодо ветеранських підприємств, які щорічні надходження до бюджету та загалом їх досвід.

Наш світ динамічний, тому формування портрету цільової аудиторії, на яку спрямована робота є надзвичайно важливим, адже наявність інформації про інтереси, вік, регіон проживання, сферу підприємництва, дає можливість прогнозувати які урядові програми необхідні та зміни до існуючих законів. У 2017 році Адміністрація малого підприємництва (Small Business Administration) провела дослідження “Підприємства ветеранів та їх власники”, згідно якого абсолютна більшість ветеранів підприємців це люди віком більше ніж 55 років (74%) з освітою рівня коледж (71%), попереднім досвідом роботи або ведення бізнесу. Підприємства, що належать ветеранам, мають різноманітні сфери діяльності. Проте найбільше компаній мають спеціалізацію будівництво та професійні, науково-технічні послуги, що складає 13,2% та 16,6% відповідно. До сфер які сплачують найбільше податків до бюджету відносяться будівництво (7.7% від загальних надходжень що сплачують ветерани) та сфера сільського господарства, лісове господарства та рибальство (7.1%).⁴²

Початком розвитку та підтримки ветеранського бізнесу в США зі сторони держави можна вважати квітень 1999 р., оскільки саме тоді було ухвалено закон “Ветеранське підприємництво та розвиток малого бізнесу”, відповідно до частини 5 цього закону, загальна частка законтракованих товарів та послуг урядом щорічно не може складати менше ніж 3%⁴³. Схожа практика працює й

⁴²Sobota J. Veteran-Owned Businesses and Their Owners [Electronic resource] / Joseph Sobota. – [S. l.] : Office of Advocacy U.S. Small Business Administration, 2017. – 103 p. – Mode of access: <https://www.sba.gov/sites/default/files/advocacy/435-veteran-owned-businesses-report.pdf>(date of access: 02.05.2023). – Title from screen.

⁴³Veterans Entrepreneurship and Small Business Development [Electronic resource] : Bill of 08.08.1999 no. 106-50. – Mode of access: <https://www.congress.gov/bill/106th-congress/house->

дотепер. Даний закон можна вважати фундаментом для наступних законодавчих актів, адже в подальшому права та можливості щодо ведення бізнесу розширювались, створювались бізнес-асоціації, посилювалась міжвідомча співпраця та створювались окремі програми, що допомагають почати або консультували вже існуючі підприємства. Закон (Military Reservist and Veteran Small Business Reauthorization and Opportunity Act of 2007)⁴⁴ фактично створив ті програми та концепції, які пропонує на сьогодні Адміністрація малого підприємництва для ветеранів. Поза тим є каталізатором до тих видатків до бюджету та заробітних плат, які сплачують ветеранські підприємства у наш час. Згодом новий закон Veterans (Business Center Act of 2009) урегулював фінансування та надання позик для малих ветеранських підприємств, а також встановив, що центри на місцях мають надавати технічну допомогу в участі у федеральних публічних закупівлях.⁴⁵

У дослідженні від “Score”, “Unsung Entrepreneurs: Immigrants, Veterans and Encore (55+)” було констатовано, що ветерани складають близько 7,6% від загального населення США, а серед кількості підприємців по країні ветерани складають близько 9,1%. Ветеранська спільнота США є досить потужною, адже вона щорічно генерує близько 1 трильйона доларів США та забезпечує робочими місцями близько шести мільйонів громадян. Поза тим, ветерани на 35,4% частіше починають свій бізнес як доповнення до основного доходу; ветерани, які мають власне підприємство, значно частіше зустрічаються з проблемами, ніж не-ветерани. Також вони вдвічі більше стурбовані правилами ведення бізнесу: 25,9% стурбовані відсутністю зв’язків, 23,3% стурбовані фінансуванням і 14,9% стурбовані пошуком клієнтів, ніж не ветерани. Вони повідомляють, що їх

bill/1568/text?s=5&r=1&q=%7B"search":["Veterans+business","", "Veterans", "business"]%7D. – Title from screen.

⁴⁴Military Reservist and Veteran Small Business Reauthorization and Opportunity [Electronic resource] : Bill of 14.02.2008 no. 110-186. – Mode of access: [%7D&r=273">https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-bill/4253/summary/00?q=%7B"search":\["Veterans'+Business", "Veterans", "Business">%7D&r=273](https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-bill/4253/summary/00?q=%7B). – Title from screen.

⁴⁵Veterans Business Center [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/1803?s=1&r=2>. – Title from screen.

найбільшими перевагами є працьовитість (75,6%) і лідерські якості (57,7%). Багато ветеранів вважають, що робота у військовій сфері досить хорошу дала підготовку для того, аби керувати малим бізнесом.⁴⁶ З дослідження можна прослідкувати, що ветерани частіше турбуються через правила ведення бізнесу ніж інші, тож ймовірно служба в структурі яка є доволі закритою та ієрархічною, наклала на них певні обмеження, проте й навчила лідерських якостей, також підприємництво не є основним доходом для ветеранів, а додатковим, але якщо вони є підприємцями то стикаються з проблемами. Також було б цікаво дізнатися про те з якими саме проблемами стикаються ветерани, та чи знаходяться вони у сфері впливу держави.

У дослідженні також згадано про підтримку ветеранських підприємств з боку влади: підприємці-ветерани відчують меншу підтримку на всіх рівнях влади (федеральному, штатному, місцевому), цей показник на 10-21% є вищим ніж у не ветеранів; ветерани запитували у Адміністрації малого бізнесу, федеральних та державних фондах допомоги COVID-19 за приблизно такою ж ставкою, як і інші групи. Їхні запити отримали відмову на 20-100% частіше, ніж власників бізнесу, які не були ветеранами. Цікавим є те, що ветерани використовують особисті заощадження на 11,1% частіше, і також частіше звертаються за кредитами на бізнес на 26,3% більше, ніж не ветерани.⁴⁷ Хоч у наведених вище даних не зазначено нічого про те, які є проблеми ветеранів, проте підтримку з боку держави можна вважати такою, що є недостатньою.

Розвиток ветеранського підприємництва у США покладено на “Офіс розвитку ветеранського підприємництва” (далі - Офіс) (The Office of Veterans Business Development's), який належить до сфери впливу “Адміністрації малого підприємництва” (Small Business Administration, SBA), що має понад близько ста

⁴⁶SCORE. *Unsung Entrepreneurs: Immigrants, Veterans and Encore (55+)* [Electronic resource] / SCORE. – [S. l. : s. n.], 2021. – 49 p. – Mode of access: <https://www.score.org/sites/default/files/Megaphone-of-Main-Street-Unsung-Entrepreneurs.pdf>. – Title from screen.

⁴⁷ Там само.

представництв у різних куточках країни. Місія Офісу полягає в тому, щоб максимально збільшити доступність програм для малого бізнесу для ветеранів, інвалідів війни, та всіх, хто входить до їх сфери. Офіс є таким собі хабом та простором для нетворкінгу; забезпечує аналіз існуючих політик а також виконує роль омбудсмена для підприємців-ветеранів. Офіс має низку програм і послуг, до яких можна віднести навчання, консультування та наставництво.⁴⁸

Міністерство у справах ветеранів США реалізують програму переходу від військового до цивільного життя. У рамках її реалізації, спільно з Адміністрацією малого підприємництва, розроблено програму, що має символічну назву “Черевики для бізнесу”. Ця програма є освітньою та надає учасникам можливість розглянути те, як започаткувати власну справу та її продовжувати. Взяти участь можуть, як військові що здійснюють перехід, так і їх подружжя.⁴⁹

Також у США діє програма кредитів, що доступні для підприємств. Однією з них є Military Reservist Economic Injury Disaster Loan (MREIDL), перевагою якої є те що, за умови якщо ви були власником малого бізнесу, коли вас призвали на військову службу, ви можете мати право на допомогу за програмою позики на випадок економічного лиха для військовослужбовців резерву. Ця програма позик для бізнесу надає фінансову допомогу у випадку, якщо основний працівник або сам власник бізнесу змушений був повернутися до активної служби. Фінансування забезпечує додатковий грошовий потік, поки ця особа не повернеться зі служби. Бенефіціари можуть отримати кредит на суму до 2 мільйонів доларів з фіксованою процентною ставкою 4% і максимальним терміном погашення 30 років⁵⁰. Така програма також була б популярною і в

⁴⁸SBA [Electronic resource] // Office of Veterans Business Development. – Mode of access: <https://www.sba.gov/about-sba/sba-locations/headquarters-offices/office-veterans-business-development>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.

⁴⁹Redirect to Benefits [Electronic resource] // VA.gov. – Mode of access: <https://www.benefits.va.gov/transition/tap.asp> (date of access: 10.05.2023). – Title from screen.

⁵⁰Martins A. Small Business Loans for Veterans - businessnewsdaily.com [Electronic resource] / Andrew Martins // Business News Daily. – Mode of access: <https://www.businessnewsdaily.com/15822-loans-for-veterans.html>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.

Україні, оскільки велика кількість підприємців, вступили до лав української армії з початку повномасштабного вторгнення.

Згідно з даними, які оприлюднило Бюро статистики США ймовірність, що ветерани на оберуть “самозайнятість” на 45% вище ніж для не ветеранів. Це все пояснюється військовим досвідом та отриманими навичками, які притаманні для підприємців: дисциплінованість, наполегливість і здатність до адаптації. До прикладу, при Міністерстві оборони США діє Офіс малих бізнес програм, який акумулює та пропонує різноманітні можливості для ветеранів-підприємців: програми стажування, навчання для діючих підприємців та тих, хто хоче спробувати розпочати власну справу, менторство, навчальні табори, тощо.⁵¹ Такі єдині спеціалізовані платформи мають велику цінність, оскільки можливості не потрібно шукати, що скорочує час та ресурси на пошук необхідного. З вищезгаданих досліджень вже стає зрозумілим, звідки у ветеранів є хист до ведення підприємництва та чому держава має бути зацікавлена у реінтеграції ветеранів через бізнес.

Можливості для ветеранів надає також і Міністерство у справах ветеранів США, зокрема однією з програм є отримання квот (переваг) при участі у відкритих торгах, що стосується державних закупівель. Цією програмою керує Office of Small & Disadvantaged Business Utilization. Відповідно до умов програми, підприємство має не менш ніж на 51% знаходитись у власності одного або декількох учасників бойових дій з інвалідністю та відповідати низці вичерпних критеріїв⁵². Така практика є доволі цінною для адаптації в Українському досвіді, окремо також можна розглянути можливість надання переваг ветеранам у окремих сферах закупівель. До прикладу, озброєння, харчова продукція, тощо.

⁵¹Veterans Resources [Electronic resource] // Office of Small Business Programs. – Mode of access: <https://business.defense.gov/Work-with-us/SDVOSB/Veterans-Resources/>(date of access: 07.04.2023). – Title from screen.

⁵²Get support for your Veteran-Owned Small Business | Veterans Affairs [Electronic resource] // Veterans Affairs. – Mode of access: <https://www.va.gov/careers-employment/veteran-owned-business-support/>(date of access: 06.04.2023). – Title from screen.

Зважаючи на досвід США щодо розвитку ветеранського бізнесу, який де факто існує у такому вигляді як зараз з прийняття нормативного акту у 1999 році, Україні варто створювати міжнародні робочі групи, вивчати досвід та імплементувати його в державі. Не зважаючи на те що програми підтримки ветеранського бізнесу вже діють в Україні, проте вони не зрівнянні з масштабом США. Розвиток окремих представництв адміністрацій малого підприємства на місцях, бізнес спільнот, таборів, навчальних курсів таке різноманіття активностей працює в синергії та в результаті сприяє ефективній витраті грантів, які надаються ветеранам. Незважаючи на те, що ветерани складають 7% від загального населення, надходження до бюджету складають 9% від загальних, що є показником високої прибутковості таких підприємств або ж сумлінної сплати податків їх власників. Реінтеграція ветеранів через надання грантів чи кредитування бізнесу не є основними у США, проте незважаючи на це щорічні надходження до бюджету від ветеранів-підприємців є значущими. Політики щодо ветеранського бізнесу та адаптації ветеранів у США є малодослідженим, проте досить перспективним напрямком.

2.3 Аналіз та систематизація світового досвіду публічних політик реінтеграції ветеранів у Хорватії

Досвід реінтеграції ветеранів у Хорватії є цінним і значущим для України, насамперед тому, що він ще не втратив свою актуальність, адже війна за незалежність Хорватії (1991 – 1995) була за своєю суттю оборонною, оскільки народ боровся за цілісність держави Хорватія у боротьбі проти агресії об'єднаних великосербських сил: сербських екстремістів у Хорватії, союзної Югославської Народної Армії та Сербії та Чорногорії. Роль України у російсько-українській війні дещо схожа на хорватську: оборона та деокупація власних територій. Для ідентифікації ветеранів Вітчизняної війни в Хорватії - військовослужбовців і поліцейських, використовують термін “hrvatski branitelji iz Domovinskoga rata”(хорватські захисники з Вітчизняної війни), який скорочено звучить як

«branitelj» (захисники), ці два терміни мають однакову юридичну силу. Основуючись на даних 2021 року у Хорватії проживає близько 500 тисяч ветеранів війни⁵³, які складають десяту частину населення держави та фактично є рушійною силою суспільства. Учасники бойових дій Хорватії є політично активними та мають привілейований стан, оскільки отримують різноманітні преференції від держави та поважне ставлення від громадян.

Згідно з дослідження “Підприємництво ветеранів війни: кооперативи ветеранів у Хорватії”, яке провели Луція Пешорда Та Зрінка Грегов - найбільше ветеранських кооперативів, а саме 20% займаються плідівництвом – вирощуванням ягід, горіхів, кісточкових та інших плодів; друге місце за популярністю посіла сфера розведення медоносних бджіл та вирощуванням лікарських рослин, по 15% кожне, а решта опитаних займаються вирощуванням овочів, вина, оливкової олії, виробництвом продукції з деревини та інформаційними технологіями. Більшість опитаних кооперативів, а саме 65% мають в середньому 6-10 членів і лише 15% кооперативів мають більше 15 членів. Найстаршому члену кооперативу близько 52 роки, а наймолодшому – 37 років. Середній вік усіх опитаних членів ветеранських кооперативів становить 46 років. Більше половини, а саме 65% членів кооперативу мають повну середню освіту; на другому місці за кількістю ветерани з вищою кваліфікацією - 15%, третє місце розділили захисники з вищою освітою або дипломом коледжу - по 10% у кожній групі. Цікавим також є той факт, що найменш значущим мотивом для опитаних ветеранів було збагачення, як причина чому вони приєднались до кооперативу, найбільш значущим виявилось забезпечення засобів до існування та можливості для бізнесу.⁵⁴ Як можна побачити, абсолютна більшість кооперативів займаються сільським господарством та продажем товарів. Рівень

⁵³HINA. Number of War Veterans Reaches 508,605 [Electronic resource] / HINA // Croatia for News, Travel, Sport, Business, Politics and Lifestyle. – Mode of access: <https://www.total-croatia-news.com/politics/38917-war-veterans>(date of access: 10.05.2023). – Title from screen.

⁵⁴PEŠORDA L. War veteran entrepreneurship: veterans' cooperatives in Croatia [Electronic resource] / Lucija PEŠORDA, Zrinka GREGOV, Mijo VRHOVSKI // Proceedings of the 6th International Conference. – Mode of access: https://bib.irb.hr/datoteka/612450.Peorda_Gregov_Vrhovski_2012-_Weterans_entrepreneurship.pdf(date of access: 10.04.2023). – Title from screen.

освіти та вік хорватських захисників здебільшого співпадає з американськими ветеранами.

Не зважаючи на те, що Хорватія продовжує динамічно розвивати ветеранські політики та залучати їх до суспільного життя, держава продовжує встановлювати точну кількість загиблих і зниклих безвісти у хорватському реєстрі, зокрема, вказується сукупна кількість днів участі людини у Вітчизняній війні; приналежність до бойового чи не бойового сектора; приналежність до МО чи МВС; інші дані з особової справи⁵⁵. Це також є надзвичайно важливим, адже пільги не обмежуються лиш ветеранами, їх можуть отримувати також і члени родин полеглих бійців, проте для їх отримання має бути встановлено, що загиблий мав приналежність до воєнізованих структур та брав участь у захисті держави Хорватія.

Основним органом влади, який опікується ветеранами є Міністерство у справах ветеранів Республіки Хорватія, основним законом який регулює права ветеранів Хорватії, є Закон про хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей (*Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji*). Цим законом унормовується статус ветерана війни, його права та пільги, а також регулюються програми підтримки захисників-підприємців⁵⁶.

Вищою організаційною формою підприємницької діяльності захисників Хорватії є господарські товариства. Держава заохочує створення та розвиток товариств на місцях, адже у цій країні такий тип організації ветеранів показав не аби яку ефективність. Одним зі стимулів була реєстрація етикетки продукту для ветеранів у Державному відомстві інтелектуальної власності Хорватії як спосіб підтримки підприємницьких підприємств. Етикетка називається BRAN'D, на честь BRANitelj Domovine, (захисники держави), вона розміщується на всіх

⁵⁵Європейська правда. 11% ветеранів: як повоєнна Хорватія повернула військових до мирного життя [Електронний ресурс] / Європейська правда // Європейська правда. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/4/7079902/> (дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

⁵⁶O Hrvatskim Braniteljima Iz Domovinskog Rata I Članovima Njihovih Obitelji [Electronic resource] : Zakon of 21.07.2021. – Mode of access: <https://branitelji.gov.hr/pristup-informacijama/zakoni-i-ostali-propisi/zakoni/1052>. – Title from screen.

ветеранських виробках, які за своєю якістю та виготовленням відповідають вимогам, необхідним для отримання етикетки. Продукти повинні відповідати положенням, визначеним Законом про харчування (Закон про харчування (NN 46/07, 155/08)) та всім діючим нормам, виданим відповідно до них, а також специфікації продукції кооперативу.⁵⁷

Відповідно до роз'яснень які надає хорватський уряд, об'єднання у корпоратив дає можливість працювати у команді, та для початку роботи уряд дає можливість фінансову підтримку в розмірі до 19 908,42 євро (150 000,00 кун) ця сума є найвищою межею, яку може отримати кооператив. Проте в рамках цієї програми певні преференції надаються тим кооперативам, чий проект орієнтований на розробку діджитальних або зелених технологій або ж пов'язаний з екологією, таким кооперативам надається збільшене на 10% фінансування. Для отримання такої фінансової підтримки необхідною умовою є те, аби у кооперативі було щонайменше дві третини активних членів, які мають статус захисника, дитини загиблого ветерана або інший статус який передбачений вищезазначеним законодавством.⁵⁸ Як можна було зрозуміти, кооперативи - це такі собі організаційні форми підприємництва, привеліюється законодавством та створена для того, аби об'єднувати ветеранів, які хочуть займатися підприємництвом. Перевага таких корпоративів полягає в тому, що держава витрачає на об'єднання ветеранів менше, ніж, якщо фінансування отримував кожен окремий захисник. Таким чином ефективність затрачених державою ресурсів та отриманих вигод збільшується.

⁵⁷ PEŠORDA L. War veteran entrepreneurship: veterans' cooperatives in Croatia [Electronic resource] / Lucija PEŠORDA, Zrinka GREGOV, Mijo VRHOVSKI // Proceedings of the 6th International Conference. – Mode of access: https://bib.irb.hr/datoteka/612450.Peorda_Gregov_Vrhovski_2012-_Weterans_entrepreneurship.pdf (date of access: 10.04.2023). – Title from screen.

⁵⁸ Javni poziv za dodjelu potpora radu braniteljskih zadruga [Electronic resource] : Javni poziv. – Mode of access: https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages//Dokumenti%202023/Javni%20poziv%20za%20dodjelu%20potpora%20radu%20braniteljskih%20zadruga%20u%202023%20godini//1_Javni_poziv_potpora%20radu%20zadruga_2023.pdf (date of access: 14.04.2023). – Title from screen.

Ще однією можливістю для ведення бізнесу є набуття статусу фізичної особи підприємця або ж самозайнятої особи. З метою охопту такої цільової аудиторії серед захисників та членів їхніх сімей, уряд Хорватії створив програми професійного навчання та працевлаштування шляхом надання фінансової підтримки. У рамках цього оголошується конкурс, який співфінансується за рахунок коштів Європейського соціального фонду, максимальний розмір фінансової підтримки становить приблизно 10 315, 07 євро (80 000,00 кун), яка до того ж є одноразовою. У рамках конкурсу необхідно підписати договір, проте перед цим, підписант зобов'язується зареєструвати одну з організаційних форм ведення бізнесу у Хорватії.⁵⁹ Тож, як бачимо програми, які пропонує уряд для розвитку ветеранського бізнесу є досить різноманітними та підходить, як для осіб які зацікавлені об'єднуватись в кооперативи, так і для тих, хто надає перевагу самозайнятості.

Цікавим фактом є те що вартість окремих одиниць в кошторисі, який подається до заявки на фінансування, регулюється регламентом комісії ЄС №.1407/2013 від 18 грудня 2013 року та іншими нормативно правовими документами в залежності від сфери реалізації проєкту. Можна припустити, що такі міри використовуються для мінімізації зловживанням запитуваних коштів та для підвищення раціональності їх розподілення.

Також крім безповоротної фінансової допомоги, діють програми кредитування бізнесу(позики), здебільшого такі позики надаються з європейських фондів допомоги або Хорватської агенції малого бізнесу, інновацій та інвестицій, яка надає підтримку, як тим хто вже має власну справу, так і тим, хто хоче її розпочати.⁶⁰ Урядові організації пропонують різноманітні

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Tkalec M. Government grants and loans for entrepreneurs in Croatia: Guide for 2023 [Electronic resource] / Marija Tkalec // Expat in Croatia. – Mode of access: <https://www.expatincroatia.com/government-grants-loans-entrepreneurs/> (date of access: 09.05.2023). – Title from screen.

програми як для ветеранів, так і для цивільних громадян та іноземців, як на рівні громад, так і на державному рівні. Все для того, аби стимулювати та надихати громадян, пропонує різноманітні фінансові стимули для розвитку підприємництва та економіки Хорватії.

Отже, підсумувавши можна зазначити, що Хорватія, розвинула всебічну підтримку для захисників та членів їх сімей. Підтримка, яку пропонує держава для своїх громадян може бути, як у вигляді грантів на навчання, так і у вигляді навчальних курсів, поза тим уряд надає можливість розвитку кооперативів у вигляді фінансування наліпок, які свідчать про те, що продукція вироблена захисниками. Політика, яку реалізує уряд держави є яскравим прикладом, як змотивувати громадян розпочати власну справу та її продовжувати. Досвід Хорватії є цінним для України, адже вона так само мала соціалістичне минуле у складі Югославії, проте успішно інтегрувалась в Європейський Союз(ЄС) та адаптувала його цінності. Не менш важливо, що це наша-країна партнер, яка станом на 2023 рік, допомагає не тільки фінансово, але й досвідом та підтримкою наших бійців та української команди Ігор нескорених.

Висновки до розділу 2

Дослідивши особливості публічної політики, нормативну-правову базу, діючі програми та досвіду реінтеграції ветеранів в Україні, було встановлено, що станом на сьогодні для ветеранів не виділено окремий закон, який би регулював їх підприємницьку діяльність, також відсутнє різноманіття програм на державному рівні, якими б могли користуватися ветерани для розвитку власного підприємства. Окремі програми для ветеранів також діють за ініціативи бізнесу та громадськості. Проте у подальшому варто розвивати цей напрямок та збільшувати їх кількість.

Проаналізувавши та систематизувавши світовий досвід публічних політик реінтеграції ветеранів США, варто зазначити, що у країні на державному рівні закріплено принцип “турботи” про тих, хто повертається з військової служби. Ветеранам доступні програми інтеграції у суспільство, як на рівні громад, так і на рівні державному. Поза тим їм надаються пільги, як у матеріальному, так і у нематеріальному вигляді. До нематеріальних можна віднести: надання переваг при участі у відкритих торгах, освітні програми, менторська підтримка. До матеріальних: фінансова підтримка для розвитку підприємств та надання кредитів за низьким відсотком. Варто зазначити, що США використовують комплексний підхід до реінтеграції ветеранів, відповідно до якого, екс-комбатанти отримують санаторне лікування, психологічну підтримку та за потреби можуть опанувати нову професію чи пройти короткострокові курси за результатами яких отримати нові навички.

Проаналізувавши публічні політики та нормативно правові акти, що діють у республіці Хорватія, можна зробити висновок, що ветерани є привілейованою групою населення та для їх якісного життя створена максимальна кількість можливостей від уряду. Програми, які діють у цій країні є адаптованими, як для тих хто хоче вести підприємницьку справу самостійно. так і для тих, хто готовий об’єднуватись в кооперативи. Проте варто наголосити, що більшість НПА та

програм адаптовані під кооперації. Також на державному рівні закріплене надання переваг тим ветеранам, хто виготовляє продукцію та збуває її в магазинах, для них діє можливість отримання спеціального маркування, що продукція виготовлена саме ветераном - це збільшує попит серед клієнтів. Зважаючи на те, що Хорватія є членом Європейського Союзу (ЄС), її громадяни також мають право на участь в програмах, що орієнтовані на країн членів ЄС.

За результатами аналізу досвіду та шляху країн, досвід яких описаний вище, можна зробити висновок, що Україні варто адаптувати діючі програми та політики у національне законодавство.

РОЗДІЛ 3. Шляхи вдосконалення вироблення та імплементації публічної політики реінтеграції ветеранів війни в Україні ситуації

3.1. Вдосконалення та унормування чинного законодавства

В умовах війни, яка впливає на погіршення соціально-економічного становище в Україні, необхідно змінювати та удосконалювати державну політику щодо реінтеграції ветеранів війни. Враховуючи проведений аналіз та дослідження іноземного досвіду щодо особливостей політики реінтеграції учасників бойових дій, стає можливим формування рекомендацій щодо вдосконалення існуючої політики та розроблення нової. Перш за все, необхідно законодавчо унормувати поняття ветеранський бізнес, розробити Закон, який би регулював ветеранський бізнес або ж у короткостроковій перспективі розробити процес сертифікації, щодо того, як отримати такий статус “ветеранського підприємства”. Замовником вирішення цієї проблеми повинне бути Міністерство у справах ветеранів, а зацікавленими органами влади щодо вирішення цієї проблеми: Міністерство економіки України та Міністерство фінансів України. Синергічний підхід до вирішення проблеми, яка є тригером до юридичних колізій та невизначеності. Також цю необхідність підтверджує соціологічне дослідження онлайн-опитування серед ветеранів та діючих військовослужбовців «Портрет ветерана. Блок «Потреби ветеранів» проведене Українським ветеранським Фондом, на питання “Чи хотіли б ви зайнятися своєю власною справою?”, 64,6% респондентів відповіли “однозначно так”, 14,7% - “хотіли б залишатися найманим працівником”, 13,9% “уже мають власну справу” та 6.8% відповіли “точно не хотів/хотіла”⁶¹. Тож, абсолютна більшість ветеранів підтвердили своє прагнення/бажання до того що хотіли б мати власне підприємство, водночас значна частина підтвердила те, що вже мають власну справу. Навіть, якщо зробити припущення, що не всі респонденти, які виявили

⁶¹Потреби ветеранів [Електронний ресурс] // Ветеранський фонд. – Режим доступу: <https://veteranfund.com.ua/analitics/opituvanna-6-12-02-2023/>(дата звернення: 04.05.2023). – Назва з екрана.

таке бажання, у майбутньому стануть підприємцями, то вирішення такого питання однозначно потребують опитані, які вже мають власну справу.

Також враховуючи іноземний досвід та ймовірне збільшення ветеранів війни у майбутньому, мікро та макро фінансування підприємництва можна здійснювати не тільки для окремих ветеранських ініціатив, але й тих, що об'єдналися у кооперативи. З урахуванням чинного Закону України “Про кооперацію”, станом на квітень 2023 року, відповідно до статті 7, чисельність членів кооперативу не може бути меншою ніж три особи.⁶² У подальшому кількість членів кооперативу можна збільшити з урахуванням та спираючись на угорську практики, що описана вище, та збільшити мінімальну кількість членів кооперативу до шести, а також адаптувати цей нормативно-правовий акт під ветеранські підприємства за результатами його розробки. Поза тим такі дії у майбутньому стануть тригером до розмежування фінансування окремим підприємцям, що здійснюють свою діяльність у статусі фізичних осіб підприємців, юридичних осіб, та тих, що об'єднані у кооперативи. Такий механізм сприятиме зменшенню державних видатків та підвищить результативні результати витрачених коштів.

В українському законодавстві ніяк не врегульовано надання переваг чи промоція для товарів, які вироблені ветеранами. Проте такі програми діють за підтримки бізнесу. Зокрема у рамках програми “Створено захисниками”, ветерани мають можливість представляти продукцію на лавках супермаркету “Сільпо”, яка буде промаркирована спеціальним знаком (логотипом).⁶³ Партнером цього проєкту є Міністерство у справах ветеранів, підтвердженням цього є підписання Меморандуму про співпрацю, сторонами якого є Міністерство, мережа супермаркетів «Сільпо». Важливо зазначити, що

⁶²Про кооперацію [Електронний ресурс] : Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV : станом на 1 січ. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

⁶³Ukrinform. «Створено Захисниками»: в мережі супермаркетів продаватимуть товари ветеранів-підприємців [Електронний ресурс] / Ukrinform // Укрінформ - актуальні новини України та світу. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3655235-stvoreno-zahisnikami-v-merezi-supermarketiv-prodavatimut-tovari-veteranivpidpriemciv.html>(дата звернення: 30.04.2023). – Назва з екрана.

закріплення на законодавчому рівні механізму інформування споживачів про виготовлені ветеранами товари, роботи сприятиме збільшенню клієнтів та споживачів для таких підприємств. У додаток необхідно розробити норми щодо того, хто може претендувати на маркування продукції, який процес отримання та вимоги, що встановлюються до отримувача.

Практика США, щодо первинного надання переваги у вигляді першочергового розгляду організацій, де є певний відсоток працевлаштованих ветеранів також може бути цінною для України. Наші рекомендації полягають у встановленні мінімального рівня витрат на контракти з ветеранськими підприємствами - 5% від загального річного бюджету. А також не менше ніж у 3/5 від загальної кількості проведених установою публічних закупівель за рік, замовник зобов'язується надати перевагу ветеранському підприємству. Проте інтегруючи такий досвід, необхідно брати до уваги українські реалії. Спершу необхідно на експериментальному рівні запровадити такі норми. У разі успішної реалізації таких норм протягом року, необхідно в подальшому імплементувати таку практику на державному рівні. Водночас варто розмежовувати закупівлі, що стосуються сфери оборони. Українські розробники виробляють новітні безпілотні літальні апарати, які за своїми характеристиками є не гіршими ніж їх іноземні аналоги, проте станом на сьогодні існує проблема у сертифікації таких товарів, що уповільнює та мінімізує вірогідність отримання контракту від державного замовника.

У своєму інтерв'ю для АрміяІнформ, Руслана Величко наголосила на тому, що, якщо ветеранському бізнесу треба сертифікувати дрон — вони їдуть у Польщу. У нас цей етап так важко реалізувати, що легше зробити за кордоном. Наприклад, відомий Максим Музика (UA Dynamics) сертифікував свої дрони українського виробництва у Польщі. Ми повинні розвивати свою галузь, оборонно-промисловий комплекс (ОПК), виготовляти військове

спорядження і боєприпаси самі. Так ми зможемо підніматися в рейтингу країн з розвиненим ОПК і потім експортувати свою продукцію.⁶⁴

Тож, для розвитку економіки, також необхідно вирішувати існуючі проблеми, щодо сертифікації товарів, які необхідні для перемоги над ворогом та посилюють нашу оборону. А також зменшить “вивід” валюти за кордон, що у свою чергу спричинить позитивний вплив у довгостроковій перспективі.

Згідно з дослідженням Національного Банку України, приплив робочої сили та витрати українських мігрантів за кордоном є позитивними чинниками для економік країн перебування. Водночас чистий фіскальний ефект для Європи в довгостроковому періоді буде додатним, оскільки українці активно інтегруються в європейський ринок праці і платять податки. Витрати українських мігрантів підтримують економіки країн перебування насамперед через приватне споживання (частково нівелюючи негативний вплив повномасштабної війни росії проти України на реальне приватне споживання в ЄС)⁶⁵.

Незважаючи на те, що у державі діє безповоротна фінансова підтримка для ветеранів, важливо давати альтернативу для тих, хто не хоче користуватися безповотною фінансовою допомогою та надає перевагу кредитам. Перевага державних кредитів над безповотною фінансовою підтримкою полягає у тому, що особа, яка отримала кредит ймовірно ефективніше та результативніше інвестуватиме гроші, поза тим у майбутньому держава не тільки поверне раніше надані гроші, але й підвищить соціально-економічний ефект. Поза тим, таку практику можна обґрунтувати і зі сторони психології, людина, яка отримала гроші без особливих зусиль, ймовірно матиме меншу мотивацію їх

⁶⁴На які зміни чекає ветеранський бізнес в Україні [Електронний ресурс] // АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. – Режим доступу: https://armyinform.com.ua/2023/04/24/na-yaki-zminy-chekae-veteranskyj-biznes-v-ukrayini/?fbclid=IwAR2Te_dpO4XhTQtK-QPiDkoqlxQXP4RiPrVx6psWs9ZD23FlBaE_KLbcdb8(дата звернення: 29.04.2023). – Назва з екрана.

⁶⁵Вплив українських мігрантів на економіки країн-реципієнтів [Електронний ресурс] / Ольга Туча [та ін.] // Національний банк України. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4(дата звернення: 29.04.2023). – Назва з екрана.

результативно витратити, та робитиме це з меншим урахуванням ризиків та кризових ситуацій, що можуть виникнути.

Якщо брати до уваги вищевикладене пропозиції, розробляти нову політику та посилювати вже існуючу шляхом імплементації нових норм, позитивний ефект буде помітний вже у короткостроковій перспективі.

3.2. Роль неурядових організацій у виробленні та реалізації політики реінтеграції ветеранів війни.

При виробленні суспільної політики важливе значення має аналіз стейкхолдерів та долучення їх до процесу розробки. Залучення неурядових організацій до процесу розробки політики, підвищує її успішність, оскільки неурядові організації не тільки акцентують увагу на існуючій проблемі, але й створюють аналітичні матеріали, результатами яких є створення альтернатив щодо вирішення існуючих проблем. Це є показником, що організації мають певну експертність у вирішенні проблеми, яку держава має на меті вирішити. Якщо брати до уваги загально прийняту практику, велика частка неурядових організацій створюються з метою вирішення або висвітлення тих проблем, які державні органи не мають ресурсу вирішити.

До найбільш поширених форм взаємодії держави і неурядових організацій Ігор Сибіга у своїй роботі “Форми та методи впливу неурядових організацій” відносить: фінансова підтримка діяльності різних за спрямуванням неурядових та громадських організацій, що здійснюється, наприклад: а) шляхом цільового фінансування конкретних організацій, які проводять соціально значущу роботу; б) конкурсним розміщенням державних чи муніципальних грантів у середовищі громадських організацій. При цьому конкурс проводиться з певними обмеженнями та тематичними ознаками, що дає змогу сконцентрувати державні кошти на розв'язанні певного вузького кола проблем; участь неурядових організацій у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, інтересів

широких верств населення, прав і свобод людини та громадянина. До форм такої участі можна віднести лобіювання, публічні консультації тощо; утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; здійснення ними громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади щодо розв'язання проблем, які мають важливе суспільне значення; проведення органами виконавчої влади моніторингу й аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування; створення асоційованих структур, які мають визначене коло завдань і створюються за принципом цільового підходу для їх досягнення та вирішення.⁶⁶

Як бачимо, громадська участь у розробленні політики може бути різнобічною та користь отримана від неї не заключає в собі виключно отримання експертного бачення чи аналітичної оцінки.

Не варто розглядати неурядові організації виключно як такі, що можуть надавати консультації. Часом не популярні проблеми можуть стати в центрі уваги не тільки всього суспільства, а й міжнародних донорів, які виділяють технічну допомогу.

У своїй роботі “The Agenda-Setting Role of the Mass Media in the Shaping of Public Opinion” Максвел Маккобс, встановлює, що засоби масової інформації(ЗМІ) мають потужну силу у визначенні “порядку денного”, а саме зосередженні уваги громадськості на кількох ключових суспільних проблемах. Зі ЗМІ люди не лише отримують фактичну інформацію про суспільні справи, а

⁶⁶Сибіга І. Форми та методи впливу неурядових організацій на прийняття державно-владних рішень [Електронний ресурс] / Ігор Сибіга // Вісник Національної академії державного управління. – 2012. – № 1. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vnadu_2012_1_30. – Назва з екрана.

також дізнаються, яке значення необхідно надавати темі на основі того, який акцент робиться на ній у новинах. Іншими словами, засоби масової інформації можуть визначити порядок денний для привернення уваги громадськості до тієї невеликої групи питань, навколо яких формується громадська думка. Основою теорії є зосередження уваги читача на певному об'єкті для якого у подальшому з'являються атрибути (характеристики та риси, які використовуються для деталізації об'єкта). Які обов'язково підкреслюються, для формування певного образу у нашій голові⁶⁷. Ця теорія є важливою в контексті розуміння, що залучення неурядових інституцій та організацій важливе ще й з точки зору просування певного концепту в маси та підняття важливості певних питань. Крім того, що неурядові організації у колаборації зі ЗМІ можуть змінювати акценти уваги у суспільстві, також вони впливають на те, чи західні донори здійснюватимуть підтримку країни, якщо так то у яких напрямках. Проведення аналітичних досліджень, які у подальшому будуть розповсюджуватись та промоутитись з використанням усіх можливих інструментів та лобіюватися не тільки всередині країни, а й для західних партнерів, ймовірно збільшить фінансову підтримку проблеми, яку вдалося актуалізувати й у подальшому впливатиме на те, що вона буде вирішена на державному рівні.

Поза тим, не можна оминути теорію міжсекторальної взаємодії. Відповідно до якої за умови взаємодії неурядових організацій, державних органів влади та їх представництв на місцях, міжнародних організацій, формується публічне управління що засноване на засадах співробітництва, рівноправності та співробітництва. Таким чином, рівною мірою враховуються рекомендації усіх заінтересованих груп, що є важливим для побудови довірливих відносин між цими акторами.

З початку російсько-української війни, що розпочалась 2014 року, в Україні з'явилися неурядові громадські організації (НГО), що діють в інтересах

⁶⁷ Mccombs M. The Agenda-Setting Role of the Mass Media in the Shaping of Public Opinion [Electronic resource] / Maxwell Mccombs. – 2011. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/237394610_The_Agenda-Setting_Role_of_the_Mass_Media_in_the_Shaping_of_Public_Opinion. – Title from screen.

ветеранів та представляють в суспільстві, а також ті, що реалізують окремі проєкти для допомоги в реінтеграції ветеранів. До таких організацій можна віднести - НГО “VeteranoHub”, НГО “Повернись Живим”, НГО “Жіночий ветеранський рух”, НГО “Ветеранське Братерство”, НГО «Обласна ветеранська спілка учасників АТО Рівненщини», тощо.

Крім того, що неурядові організації мають ресурси для аналізу, вироблення політики та її лобіювання, вони також спроможні реалізовувати вже вироблену політику або ж у своєю діяльністю сприяти досягненню стратегічних цілей. До прикладу, неурядові організації що діють на місцях, проте є включеними у бюджетні програми на основі чого отримали державне фінансування/грант для досягнення стратегічної певної цілі за умови реалізації певного проєкту, заходів, напрямків, де-юре та де-факто є суб’єктами що реалізують таку політику.

Підсумовуючи можна зазначити, що неурядові організації мають вагомий вплив на вироблення та реалізацію політики реінтеграції ветеранів війни.

Висновки до Розділу 3

На основі аналізу чинного законодавства було встановлено, що в Україні відсутнє законодавче регулювання поняття “ветеранське підприємство”, тож, спершу необхідно врегулювати трактування цього терміну, розробити нові норми, які б за своєю суттю були б позитивною дискримінацією та надавали перевагу ветеранським підприємствам. Надалі, таке унормування дозволить ветеранами започатковувати бізнес та користуватися перевагами, які надає держава. Додаючи, в Україні станом на весну 2023 року відсутні кредитні пільги для ветеранів, вони можуть отримати кредит виключно на загальних умовах. Проте зважаючи на те, що війна ще не закінчилась, Україна ще не стикнулася з великою кількістю ветеранів, ймовірно у майбутньому влада країни продовжуватиме адаптувати законодавство під цю категорію осіб.

Досліджуючи роль неурядових організацій при виробленні та реалізації політики реінтеграції ветеранів війни, було встановлено: зважаючи на те, що

НГО має вагомий вплив при розробленні державної політики та її реалізації, оскільки вони можуть брати участь у формуванні порядку денного та просуванні певних ідей, їх роль є вагомою та значущою. Також, зважаючи на те, що з початку війни кількість ветеранських організацій зросла, відповідно їх рекомендації мають бути враховані. Водночас їх можна включити у бюджетні програми, які є розроблені для реалізації ветеранської політики.

ВИСНОВКИ:

За результатами дослідження було досягнуто поставленої мети: проведено дослідження політики щодо реінтеграції ветеранів через підприємництво та міжнародний досвід у цьому питанні. Також вдалося досягти поставлених завдань до цієї дослідницької роботи.

Встановивши підходи до реінтеграції ветеранів та світові практики, було встановлено, що найбільш результативним є комплексний підхід, який включає у себе психологічну реабілітацію, санаторне лікування та допомогу у працевлаштуванні. За потреби ветерани можуть скористатися іншими додатковими перевагами у вигляді безоплатних навчальних курсів, менторської підтримки, тощо. На державному рівні закріплюються програми, що регламентують процес переходу від військово до цивільного способу життя.

Дослідивши можливості реінтеграції ветеранів через залучення до підприємницької діяльності, було встановлено, що така практика є популярною серед ветеранів по причині того, що будучи військовослужбовцями під час несення служби, вони отримують цінні навички командотворення, самоорганізації, націленості на результат та інші.

Вдалося визначити публічну політику розвитку підприємництва як основу забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та суспільної єдності, оскільки ці два процеси є взаємопов'язаними. Розвиток ветеранського бізнесу та створення нових підприємств є однією зі складових розвитку економіки. Внаслідок зростання сфери економіки та рівня життя громадян як такого, підвищується довіра до влади та інших членів суспільства. Адже у підприємці отримали від держави всі наявні ресурси для розвитку власної справи.

Вдалося також визначити особливості та напрями реалізації публічної політики реінтеграції ветеранів в Україні. З початку повномасштабного вторгнення росії, що зумовило збільшення кількості військовослужбовців, які у майбутньому стануть ветеранами, уряд України збільшив перелік програм, які

регулюють ветеранське підприємництво. Окрім безповоротної фінансової допомоги, яку Ветерани могли отримати від Українського ветеранського фонду, з'явилося також грантове фінансування, що дозволяє отримати фінансування від Міністерства економіки. Окрім того, виявлено низку проблем, зокрема у регулюванні статусу підприємств та відсутності регулювання терміну “ветеранське підприємство”.

Дослідивши досвід публічних політик реінтеграції ветеранів у США, було встановлено, що у державі діє низка програм для ветеранів, які надають можливість вибору найбільш комфортного шляху інтеграції у суспільне життя. Зокрема, ветерани отримують безумовні пільги від держави, та є позитивно дискримінаційними. Зокрема ветерани мають можливість отримати контракти від держзамовника, адже частина від загальної кількості витрачених коштів державою на певний відсоток має бути укладених договорів з ветеранськими підприємствами.

У результаті аналізу досвіду Хорватії, варто зазначити, що для ветеранів створені всі можливі мови для започаткування бізнесу. Найбільш поширеною організаційною формою ветеранських підприємств є кооперативи. Саме кооперативам надаються найбільші переваги від держави, проте існують також програми для тих, хто діє як самостійний підприємець (самозайняті особи, ФОП). Варто зауважити, що по причині того, що Хорватія є членом ЄС, її громадяни також мають право на участь в програмах, що доступні для їх країн членів Союзу.

Також було встановлено роль неурядових організацій у виробленні та реалізації політики реінтеграції ветеранів, а саме те, що вони мають вагомий вплив. Адже вони мають додаткові ресурси для аналізу, вироблення політики та її лобіювання. Вони також спроможні реалізовувати вже вироблену політику або ж своєю діяльністю сприяти досягненню стратегічних цілей.

За результатами дослідження шляхів вдосконалення та унормування чинного законодавства, було виявлено необхідність у законодавчому регулюванні поняття «ветеранське підприємство», а також адаптації нормативно-правових актів, під категорію осіб, що мають статус учасника бойових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Employment for veterans: trends and programs [Electronic resource] / Benjamin Collins [et al.]. – [S. l.] : Congressional Research Service, 2014. – 18 p. – Mode of access: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R42790.pdf>. – Title from screen.
2. European Committee for Social Cohesion. A new strategy for Social Cohesion [Electronic resource] / European Committee for Social Cohesion. – [S. l. : s. n.], 2004. – 27 p. – Mode of access: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf(date of access: 02.04.2023). – Title from screen.
3. Get support for your Veteran-Owned Small Business | Veterans Affairs [Electronic resource] // Veterans Affairs. – Mode of access: <https://www.va.gov/careers-employment/veteran-owned-business-support/>(date of access: 06.04.2023). – Title from screen.
4. HINA. Number of War Veterans Reaches 508,605 [Electronic resource] / HINA // Croatia for News, Travel, Sport, Business, Politics and Lifestyle. – Mode of access: <https://www.total-croatia-news.com/politics/38917-war-veterans>(date of access: 10.05.2023). – Title from screen.
5. Hope J. B. Factors Affecting Entrepreneurship among Veterans [Електронний ресурс] / John B. Hope, Brian Oh, Patrick C. Mackin. – [Б. м. : б. в.]. – Режим доступу: <https://www.sba.gov/sites/default/files/files/rs384tot.pdf>(дата звернення: 17.04.2023). – Назва з екрана.
6. How companies can capture the veteran opportunity [Electronic resource]. – Mode of access: <https://toolkit.vets.syr.edu/wp-content/uploads/2012/11/Presentation-1-20120911-Veteran-opportunity.pdf>(date of access: 13.04.2023). – Title from screen.
7. Interfax-Ukraine. Кількість громадян, на яких спрямована політика Мінветеранів, після війни може збільшитись у 4 рази, до 5 млн осіб -

- Лапутіна [Електронний ресурс] / Interfax-Ukraine // Інтерфакс-Україна. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/general/830513.html>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.
8. Javni poziv za dodjelu potpora radu braniteljskih zadruga [Electronic resource] : Javni poziv. – Mode of access: https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages//Dokumenti%202023/Javni%20poziv%20za%20dodjelu%20potpora%20radu%20braniteljskih%20zadruga%20u%202023%20godini//1_Javni_poziv_potpora%20radu%20zadruga_2023.pdf(date of access: 14.04.2023). – Title from screen.
 9. Martins A. Small Business Loans for Veterans - businessnewsdaily.com [Electronic resource] / Andrew Martins // Business News Daily. – Mode of access: <https://www.businessnewsdaily.com/15822-loans-for-veterans.html>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.
 10. Mccombs M. The Agenda-Setting Role of the Mass Media in the Shaping of Public Opinion [Electronic resource] / Maxwell Mccombs. – 2011. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/237394610_The_Agenda-Setting_Role_of_the_Mass_Media_in_the_Shaping_of_Public_Opinion. – Title from screen.
 11. Military Reservist and Veteran Small Business Reauthorization and Opportunity [Electronic resource] : Bill of 14.02.2008 no. 110-186. – Mode of access: <https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-bill/4253/summary/00?q=%7B%22search%3A%3A%22%22%3A%5B%22Veterans%27%20Business%22%2C%22Veterans%22%2C%22Business%22%5D%22%26amp%3Br%3D273>. – Title from screen.
 12. Morin R. The Difficult Transition from Military to Civilian Life [Electronic resource] / Rich Morin // Pew Research Center's Social & Demographic Trends Project. – Mode of access: <https://www.pewresearch.org/social-trends/2011/12/08/the-difficult-transition-from-military-to-civilian-life/> (date of access: 15.04.2023). – Title from screen.
 13. Hrvatskim Braniteljima Iz Domovinskog Rata I Članovima Njihovih Obitelji [Electronic resource] : Zakon of 21.07.2021. – Mode of access:

<https://branitelji.gov.hr/pristup-informacijama/zakoni-i-ostali-propisi/zakoni/1052>. – Title from screen.

- 14.OECD. Perspectives on Global Development 2012: Social Cohesion in a Shifting World [Electronic resource] / OECD. – [S. l.] : OECD Publishing, 2011. – 263 p. – Mode of access: https://doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2012-en(date of access: 22.04.2023). – Title from screen.
- 15.Özerdem A. A re-conceptualisation of ex-combatant reintegration: ‘social reintegration’ approach [Electronic resource] / Alpaslan Özerdem // Conflict, Security & Development. – 2012. – Vol. 12, no. 1. – P. 51–73. – Mode of access: <https://doi.org/10.1080/14678802.2012.667661>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.
- 16.PEŠORDA L. War veteran entrepreneurship: veterans' cooperatives in Croatia [Electronic resource] / Lucija PEŠORDA, Zrinka GREGOV, Mijo VRHOVSKI // Proceedings of the 6th International Conference. – Mode of access: https://bib.irb.hr/datoteka/612450.Peorda_Gregov_Vrhovski_2012-_Weterans_entrepreneurship.pdf(date of access: 10.04.2023). – Title from screen.
- 17.Psychosocial rehabilitation and recovery center | veterans affairs [Electronic resource] // Veterans Affairs. – Mode of access: <https://www.va.gov/augusta-health-care/programs/psychosocial-rehabilitation-and-recovery-center/>(date of access: 31.03.2023). – Title from screen.
- 18.Redirect to Benefits [Electronic resource] // VA.gov. – Mode of access: <https://www.benefits.va.gov/transition/tap.asp> (date of access: 10.05.2023). – Title from screen.
- 19.SBA [Electronic resource] // Office of Veterans Business Development. – Mode of access: <https://www.sba.gov/about-sba/sba-locations/headquarters-offices/office-veterans-business-development>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.
- 20.SCORE. Unsung Entrepreneurs: Immigrants, Veterans and Encore (55+) [Electronic resource] / SCORE. – [S. l. : s. n.], 2021. – 49 p. – Mode of access:

<https://www.score.org/sites/default/files/Megaphone-of-Main-Street-Unsung-Entrepreneurs.pdf>. – Title from screen.

21. Service Members Prefer a Psychotherapist Who Is a Veteran [Electronic resource] / Travon S. Johnson [et al.] // *Frontiers in Psychology*. – 2018. – Vol. 9. – Mode of access: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01068> (date of access: 09.05.2023). – Title from screen.
22. Sobota J. Veteran-Owned Businesses and Their Owners [Electronic resource] / Joseph Sobota. – [S. l.] : Office of Advocacy U.S. Small Business Administration, 2017. – 103 p. – Mode of access: <https://www.sba.gov/sites/default/files/advocacy/435-veteran-owned-businesses-report.pdf> (date of access: 02.05.2023). – Title from screen.
23. Socio-economic development and empowerment of disadvantaged groups [Electronic resource] // *Contemporary India: Issues and Goals : Навчальний посібник*. – [S. l.]. – Mode of access: <https://www.nios.ac.in/media/documents/SecSocSciCour/English/Lesson-25.pdf> (date of access: 28.04.2023). – Title from screen.
24. Tatum M. What Is Socio-Economic Development? [Electronic resource] / Malcolm Tatum // *Smart Capital Mind*. – Mode of access: <https://www.smartcapitalmind.com/what-is-socio-economic-development.htm> (date of access: 30.04.2023). – Title from screen.
25. The business case for hiring a veteran beyond the clichés [Electronic resource] // *D'Aniello Institute for Veterans and Military Families*. – Mode of access: https://ivmf.syracuse.edu/wp-content/uploads/2016/06/The-Business-Case-for-Hiring-a-VeteranACC_2.21.18.pdf (date of access: 27.04.2023). – Title from screen.
26. The program. Veterans Employment Program. URL: <https://www.veteransemployment.gov.au/about/program>.
27. The United Nations. Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards [Electronic resource] / The United Nations. – [S. l.] : UN, 2014. – Mode of access: <https://www.unddr.org/wp->

- content/uploads/2020/06/Operational-Guide-to-the-IDDRS-2014.pdf. – Title from screen.
28. Tkalec M. Government grants and loans for entrepreneurs in Croatia: Guide for 2023 [Electronic resource] / Marija Tkalec // Expat in Croatia. – Mode of access: <https://www.expaticroatia.com/government-grants-loans-entrepreneurs/>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.
29. Ukrinform. «Створено Захисниками»: в мережі супермаркетів продаватимуть товари ветеранів-підприємців [Електронний ресурс] / Ukrinform // Укрінформ - актуальні новини України та світу. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3655235-stvoreno-zahisnikami-v-merezi-supermarketiv-prodavatimut-tovari-veteranivpidpriemciv.html>(дата звернення: 30.04.2023). – Назва з екрана.
30. Veterans Affairs [Electronic resource] // VA.gov. – Mode of access: https://www.va.gov/vetdata/veteran_population.asp(date of access: 10.05.2023). – Title from screen.
31. Veterans Entrepreneurship and Small Business Development [Electronic resource] : Bill of 08.08.1999 no. 106-50. – Mode of access: <https://www.congress.gov/bill/106th-congress/house-bill/1568/text?s=5&r=1&q=%7B%22search%3A%22Veterans+business%22%22%22Veterans%22%22business%22%22%7D>. – Title from screen.
32. Veterans Resources [Electronic resource] // Office of Small Business Programs. – Mode of access: <https://business.defense.gov/Work-with-us/SDVOSB/Veterans-Resources/>(date of access: 07.04.2023). – Title from screen.
33. Waldman Associates & REDA International. Entrepreneurship and Business Ownership in the Service-Disabled Veteran Community / Waldman Associates & REDA International, U.S. Small Business Administration, Office of Advocacy. – Washington, DC : [s. n.], 2004.
34. Yeterian J. D. Psychologist veteran status as a predictor of veterans' willingness to engage in psychotherapy [Electronic resource] / Julie D.

Yeterian, Sunny J. Dutra // Military Psychology. – 2022. – P. 1–8. – Mode of access: <https://doi.org/10.1080/08995605.2022.2066937>(date of access: 09.05.2023). – Title from screen.

35. Вплив українських мігрантів на економіки країн-реципієнтів [Електронний ресурс] / Ольга Туча [та ін.] // Національний банк України. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4(дата звернення: 29.04.2023). – Назва з екрана.
36. ГО Центр зайнятості Вільних людей. Військовий імунітет у цивільній кар'єрі [Електронний ресурс] / ГО Центр зайнятості Вільних людей. – [Б. м. : б. в.]. – 62 с. – Режим доступу: http://www.czvl.org.ua/blog/wp-content/uploads/2021/03/buklet_210x148_50_1-62_all_2022_web-1.pdf(дата звернення: 20.04.2023). – Назва з екрана.
37. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1175 : станом на 12 квіт. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-п#Text>(дата звернення: 10.05.2023). – Назва з екрана.
38. Європейська правда. 11% ветеранів: як повоєнна Хорватія повернула військових до мирного життя [Електронний ресурс] / Європейська правда // Європейська правда. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/4/7079902/>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.
39. Жученя К. Працевлаштування ветеранів: що заважає їм знайти роботу [Електронний ресурс] / Катерина Жученя // Happy Monday. – Режим доступу: <https://happymonday.ua/specproject/shho-zavazhaye-veteranam-znajty-robotu>(дата звернення: 23.04.2023). – Назва з екрана.
40. Записка Генерального секретаря щодо адміністративних та бюджетних аспектів фінансування миротворчих операцій ООН, 24 травня 2005 року); третя доповідь генерального секретаря про роззброєння, демобілізацію та реінтеграцію, 21 березня 2011 року

41. На які зміни чекає ветеранський бізнес в Україні [Електронний ресурс] // АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. – Режим доступу: https://armyinform.com.ua/2023/04/24/na-yaki-zminy-chekaye-veteranskyj-biznes-v-ukrayini/?fbclid=IwAR2Te_dpO4XhTQtK-QPiDkoqlxQXP4RiPrVx6psWs9ZD23FlBaE_KLbcbd8(дата звернення: 29.04.2023). – Назва з екрана.
42. Понад 8,5 мільйона українців мають ризик психічних розладів через війну - ВООЗ [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3567887-ponad-85-miljona-ukrainciv-maut-rizik-psihicnih-rozladiv-cerez-vijnu-vooz.html>.
43. Потреби ветеранів [Електронний ресурс] // Ветеранський фонд. – Режим доступу: <https://veteranfund.com.ua/analitics/opituvanna-6-12-02-2023/>(дата звернення: 04.05.2023). – Назва з екрана.
44. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових гарантій соціального захисту ветеранів війни [Електронний ресурс] : Порівняльна Табл. до проекту Закону України. – Режим доступу: https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/porivn_do_3U_pos_soc_zah_VB.docx(дата звернення: 02.05.2023). – Назва з екрана.
45. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738 і від 12 жовтня 2022 р. № 1156 [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 30.03.2023 р. № 286. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2023-p#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.
46. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс] : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV : станом на 1 квіт. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.

47. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.
48. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 : станом на 4 трав. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.
49. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423 : станом на 12 лип. 2022 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п#Text>(дата звернення: 04.04.2023). – Назва з екрана.
50. Про кооперацію [Електронний ресурс] : Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV : станом на 1 січ. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.
51. Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 23.11.2016 р. № 975 : станом на 19 груд. 2020 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2016-п#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.
52. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту [Електронний ресурс] : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII : станом на 15 квіт. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>(дата звернення: 09.04.2023). – Назва з екрана.

- 53.Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>(дата звернення: 09.05.2023). – Назва з екрана.
- 54.Проект USAID «ГОВЕРЛА». Соціальна згуртованість. Чому це важливо для громади [Електронний ресурс] // Децентралізація в Україні. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/15453>(дата звернення: 22.04.2023). – Назва з екрана.
- 55.Публічні консультації Міністерства у справах ветеранів щодо стратегії розвитку підприємницьких ініціатив – дослідження ЧЕСНО [Електронний ресурс] // ЧЕСНО. – Режим доступу: <https://www.chesno.org/post/5239/>(дата звернення: 29.04.2023). – Назва з екрана.
- 56.Реінтеграція ветеранів в Україні.Національне опитування [Електронний ресурс]. – [Б. м.] : Представництво Міжнар. орг. з міграції в Україні, 2022. – 57 с. – Режим доступу: [https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/VETERANS' %20REINTEGRATION%20IN%20UKRAINE_UKR-NEW.pdf](https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/VETERANS'%20REINTEGRATION%20IN%20UKRAINE_UKR-NEW.pdf)(дата звернення: 19.04.2023). – Назва з екрана.
- 57.Сибіга І. Форми та методи впливу неурядових організацій на прийняття державно-владних рішень [Електронний ресурс] / Ігор Сибіга // Вісник Національної академії державного управління. – 2012. – № 1. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Vnadu_2012_1_30. – Назва з екрана.
- 58.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – [Б. м.] : Эксмо, 2016.

